

FACULTEIT LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
OPLEIDING GESCHIEDENIS
VAKGROEP MIDDELEEUWSE GESCHIEDENIS

Academiejaar 2007 - 2008

De secularisering van de godsvredebeweging in het graafschap Vlaanderen 11de – 12de eeuw.

LASAT Dieter
20042566

Masterproef tot het behalen van de graad van Master in de Geschiedenis.

Promotoren: Prof. Dr. Jeroen Deploige (*Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis*) en Prof. Dr. Dirk Heirbaut (*Faculteit Rechtsgeleerdheid, vakgroep Grondslagen en Geschiedenis en het Recht*).

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	3
Bibliografie.	5
Verhalende bronnen.....	5
Niet-verhalende bronnen.	6
Geciteerde werken.....	6
Voorwoord en dankwoord	9
Probleemstelling en onderzoeksstrategie.	10
De godsvredebeweging: een historiografisch overzicht.....	12
Status Quaestionis: De Vlaamse godsvredebeweging.	16
Inleiding.....	18
De Duitse <i>Landesfrieden</i> – beweging.....	22
1 Hoofdstuk 1: De grafelijk – kerkelijke fase	27
1.1 Godsvrede van Compiègne (1023-1024)	27
1.2 Godsvrede van Oudenaarde 1030.....	32
1.3 Godsvrede van Terwaan (1042).....	34
1.4 1042-1093: het stilzwijgen van de bronnen?	38
1.5 Een eerste verklikker van de secularisatie van de Vlaamse godsvredebeweging: de stadskeure van Geraardsbergen.	41
1.6 De Vita Arnulfi.	43
1.7 Besluit bij hoofdstuk 1.	45
2 Hoofdstuk 2: de scharnierperiode.	47
2.1 Soissons (1093)	47
2.2 Boudewijn VII.	53
2.3 Besluit bij Hoofdstuk 2.	56
3 Hoofdstuk 3: De laatste fase: Karel de Goede en de Elzasser - graven	57
3.1 Karel de Goede.	57
3.2 Willem van Clito.....	62
3.3 Diederik van den Elzas.....	63
3.4 Filips van den Elzas.....	64
3.4.1 Nieuwpoort 1163.....	65
3.4.2 De Grote Keure voor de Gentenaars	66

4	Eindbesluit.....	69
---	------------------	----

Bibliografie.

Verhalende bronnen.

‘Chronicon comitum Flandrensium (Flandria Generosa)’, ed. J-J De Smet, CCF. I, Brussel, 1837, 34-257.

Drogo van Sint-Winoksbergen, ‘Vita Godeliph’, ed. S. Gyselen, Tielt, 1982, 79p.

Galbert van Brugge, ‘De multro traditione et occisione gloriosi Karoli comitis Flandriarum’, ed. De Myttenaere, De moord op Karel de Goede, Antwerpen, 1978, 224p.

‘Genealogiae comitum Flandriae’, ed. L.C. Bethmann, MGH SS. IX, Hannover, 1851, 302-336.

‘Gesta episcoporum Cameracensium’ ed. L.C. Bethmann, MGH SS VII, Hannover, 1846, 393-525.

Grierson (Ph.), ‘Les annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand. Annales Blandinienses. Annales Elmarenses. Annales Formoselenses. Annales Elnonenses’, Brussel, 1937, LXVI + 215

Hariulf van Oudenburg, ‘Vita Arnulfi episcopi Suessionensis’, ed. O. Holder-Egger, MGH SS XV/2, Hannover, 1888, 872-904.

Heriman van Doornik, ‘Historiae Tornacenses’, ed. G. Waitz, MGH SS XIV, Hannover, 1883, 327-352.

‘Miracula Sancti Ursuari in itinere per Flandriam facta’, ed. O. Holder-Egger, MGH SS XV/2, Hannover, 1888, 837-842.

Niet-verhalende bronnen.

De Thesaurus Diplomaticus: de oorkonden van de graven van Vlaanderen

Blockmans (Fr.), 'De zoogenaamde stadskeure van Geraardsbergen van tussen 1067 en 1070', *Handelingen van de koninklijke commissie voor geschiedenis*, CVI, 1941, 1-93.

Caenegem (R.C. van) en Milis (L.), 'Kritische uitgave van de 'Grote Keure' van Filips van den Elzas, graaf van Vlaanderen, voor Gent en Brugge. (1165-1177)', *Handelingen van de koninklijke commissie voor geschiedenis*, CXLII, 1977, 207-257.

Gilliodts – Van Severen, *Coutumes de Nieuport*, n°2, 142-150.

Gilliodts – Van Severen, *Coutumes de Ypres*, n°2, II, 6-13.

Sdrlek (M.), 'Wolfenbuettler Fragmente', Munster, 1891, *Kirchengeschichtliche Studien*, I/2, 191p.

Geciteerde werken.

Batany (J.), 'De bellator au chevalier dans le schéma des trois ordres. Etude sémantique', *La guerre et la paix au moyen-âge*, Parijs, 1978, 23-34.

Bonnaud-Delamare (R.), "La Paix en Flandre pendant la Première Croisade" in: *Revue Du Nord*, t.XXIX, 1957, 147-152.

Bonnaud-Delamare (R.), "Les institutions de paix dans la province ecclésiastique de Reims au XIe siècle", in *Bulletin philologique et historique jusqu'à 1715 du comité des travaux historiques et scientifiques*, 1955-56, Paris, 143-200.

Caenegem (R.C. van), 'Geschiedenis van het strafprocesrecht in Vlaanderen van de XIde tot de XIVde eeuw', Brussel, 1956, *verh. Kkl. Vl. Ak., kl.Lett.*, XXIV, 370p.

Caenegem (R.C. van), 'Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIde tot de XIVde eeuw', Brussel, 1954, *verh. Kkl. Vl. Ak., kl.Lett.*, XIX, 399p.

Cowdrey (H.E.J.), "The peace and truce of God in the eleventh century", in: *Past and Present: A Journal of Historical Studies*, (46), 1970, pp. 42-67.

Deploige (J.), "Political assassination and sanctification. Transforming discursive customs after the murder of the Flemish count Charles the Good (1127)", in Deploige (J.) en Deneckere (G.) (eds.), *Mystifying the monarch: studies on discourse, power and history*, 2006, Amsterdam, 35-54.

De Smet (J.-M.), *De paces Dei der bisdommen van het graafschap Vlaanderen (1024-1119): kritische studie en tekstuitgave*, 1956, Leuven, 502p.

Duby (G.), "Les laïcs et la paix de dieu", in : *I laici nella societas christiani dei secoli XI e XII*, 1965, Milan, Miscellanea del centro di studi medioevali, pp. 448-461.

Flori (J.), "L'Eglise et la guerre sainte, de la "paix de Dieu" à la "croisade"", in Flori (J.), *Croisade et chevalerie, XIe-XIIIe siècles*, 1998, De Boeck Université, Bruxelles, 3-20.

Gergen (T.), "The geographical and practical legal impact of the Peace of God in eleventh century Aquitaine", in : MUSSON (A.), *Boundaries of the Law: Geography, Gender and Jurisdiction in Medieval and Early Modern Europe*, 2005, Aldershot, Ashgate, pp. 21-37.

Gernhuber (J.), *Die Landfriedensbewegung in Deutschland bis zum Mainzer Reichslandfrieden*, Rechts- und Staatswissenschaftlichen Fakultät der Universität Bonn, 265p.

Gorris (G.), *De denkbeelden over oorlog en de bemoeiingen voor vrede in de elfde eeuw*, 1912, Nijmegen, Malmberg, 276p.

Heirbaut (D.), *Graaf en vazallen: een institutionele analyse van enkele aspecten van de feodo-vazallitische relaties tussen de graaf van Vlaanderen en zijn vazallen van de meerderjarigheid van Boudewijn IV tot Boudewijn IX (ca. 990 – aanvang 1206)*, 1988, Gent, Diss. Lic. Geschiedenis, 2 v.

Hoffmann (H.), *Gottesfriede und Treuga Dei*, 1964, Stuttgart, Hierseemann, 279p.

Huberti (L.), *Studien zur Rechtsgeschichte der Gottesfrieden und Landfrieden (Volume 1)*, 1892, Ansbach, Brügel, 593 p

Kluckhohn (A.), *Geschichte des Gottenfriedens*, 1857, Leipzig, Aalen Scientia, 150p.

Koch (A.C.F.), "Het graafschap Vlaanderen van de 9de eeuw tot 1070", A.G.N. I, 1981, Haarlem, 376.

Koziol (G.), "Monks, feuds, and the making of Peace in Eleventh-century Flanders", in: Head (T.) en Landes (R.) (Eds.), *The Peace of God: social violence and religious response in France around the year 1000*, 1992, Ithaca (NY), Cornell University Press, pp.239-258.

Lemarignier (J-F), 'Paix et réforme monastique en Flandre & en Normandie autour de l'année 1023'.

Leyser (K.J.), *Rule and conflict in an early medieval society : Ottonian Saxony*, Londen, 1979, 190p.

Mackinney (L. C.), "The people and public opinion in the eleventh-century peace movement" in: *Speculum, a journal of mediaeval studies*, (5), 1930, pp. 181-206.

Moore (R.I.), "Postscript: the peace of God and the social revolution" in Head (T.) en Landes(R.) (Eds.), *The Peace of God: social violence and religious response in France around the year 1000*, 1992, Ithaca (NY), Cornell University Press, 308-326.

Paxton (F.), "History, Historians and the Peace of God" in Head (T.) en Landes(R.) (Eds.), *The Peace of God: social violence and religious response in France around the year 1000*, 1992, Ithaca (NY), Cornell University Press, pp. 21-40.

Platelle (H.), "La violence et ses remèdes en Flandre au XIe siècle" in: *Sacris Erudiri*, (XX), 1971, pp. 101-173.

Semichon (E.), *La paix et la trêve de Dieu: Histoire des premiers développements du tiers-état par l'église et les associations*, 1857, Paris, Didier, 448p.

Strubbe (E.), "La Paix de Dieu dans la Nord de la France" in: *Recueils de la société Jean Bodin*, XIV, La Paix, Deel I, pp. 489-501.

Strubbe (E.), 'De Godsvreden in Vlaanderen, oorkonden en losse aantekeningen', Brugge, Geschiedkundige kring voor West-Vlaanderen, 1929, 21p.

Van Meter (D.C.), "Eschatology and the sanctification of the prince in twelfth-century Flanders: the case of Walter of Théroutanne's *Vita Karoli comitis Flandriae*", in *Sacris Erudiri*, 1995 (35), 115-131.

Verhulst (A.), "Initiative comtale et développement économique en Flandre au XIIe siècle: le rôle de Thierry et de Philippe d' Alsace (1128-1191)", in *Miscellanea Mediaevalia in memoriam Jan Frederik Niermeyer*, 1967, Groningen, 227-240.

Voorwoord en dankwoord

De interesse voor de godsvredebeweging is er gekomen toen we in het kader van de *Bachelorproef*, een reviewpaper ter verkrijging van het bachelordiploma in de geschiedenis, een werkstuk maakten over de verwevenheid van de godsvredebeweging en de kruistochtidee onder leiding van Prof. Dr. Thérèse de Hemptinne. Voor de *Masterproef*, werkstuk ter verkrijging van het masterdiploma in de geschiedenis, zijn we onder leiding van Prof. Dr. Jeroen Deploige en Prof. Dr. Dirk Heirbaut verder gaan elaboreren op de godsvredethematiek. Meer specifiek werd gekozen om een studie te maken rond de secularisering van de godsvredebeweging in het graafschap Vlaanderen, in de tijd gelimiteerd van de 11de tot de 12de eeuw. We zochten ook naar mogelijke aanknopingspunten tussen de Vlaamse vredesbeweging en de Duitse *Landesfrieden* – beweging.

Onze speciale dank gaat uit naar de promotoren, Prof. Dr. Jeroen Deploige en Prof. Dr. Dirk Heirbaut voor de kritische en opbouwende commentaar bij dit werkstuk. Verder willen we ook mijn vriendin, Schannon Blancquaert, bedanken voor het nalezen van het werk. Ook willen we graag de verantwoordelijke van het Tabularium in de Leuvense Universiteitsbibliotheek bedanken voor zijn bereidwillige medewerking en zijn spontane hulp.

Probleemstelling en onderzoeksstrategie.

De godsvredebeweging wordt door vele wetenschappers de eerste echte vorm van volkenrecht genoemd. In vele – meer vulgariserende – werken wordt een rechte lijn getrokken tussen de middeleeuwse godsvredebeweging en het moderne volkenrecht. Geconfronteerd met deze anomalie wilden wij een essentiële tussenstap aanbrengen in de evolutie van godsvredebeweging naar volkenrecht, namelijk de secularisering van de oorspronkelijk kerkelijk geïnspireerde godsvredebeweging.

In samenspraak met de promotoren werd beslist om eerste de Duitse landvredesbeweging, *in se* de geseculariseerde godsvredebeweging, te onderzoeken, om vandaar uit parallellen te gaan zoeken in de Vlaamse beweging. In de casus Vlaanderen zien we een gestage evolutie naar een volkomen geseculariseerde beweging, met zijn culminatiepunt in de Grote Keure, uitgevaardigd door Filips van den Elzas, wat meteen het eindpunt vormt van dit onderzoek. Het beginpunt van deze masterproef wordt gesitueerd bij de eerste godsvrede, ons bekend, uitgevaardigd voor het grondgebied Vlaanderen.

Dit werk wil ook toetsen in welke mate verhalende bronnen kunnen bijdragen aan een genuanceerde visie op de problematiek. Naast de normatieve bronnen (verslagen van godsvredevergaderingen, stadskeuren, oorkonden van de graven van Vlaanderen) zullen dus ook verhalende bronnen zoals mirakelverhalen en *vitae* de revue passeren.

De onderzoeksvragen die we aan de bronnen willen stellen, komen neer op de volgende:

- Wanneer kunnen we in Vlaanderen spreken van een geseculariseerde godsvredebeweging?
- Kunnen we deze secularisering van de godsvredebeweging in een internationaal kader plaatsen, m.a.w. is de Vlaamse casus wel of geen geïsoleerd geval?
- Onder welke vorm zal de geseculariseerde godsvredebeweging verder gezet worden?

Concreet volgt hierna de uiteenzetting van het theoretische kader aan de hand van de Duitse *Landesfrieden* – beweging. Daarna volgt de bespreking van de Vlaamse situatie en zal getracht worden, waar opportuun, bruggen naar het theoretische *Landesfrieden* – concept te slaan.

De godsvredebeweging: een historiografisch overzicht.

In 1992 verscheen een essaybundel gewijd aan de godsvredebeweging, tot dusver een unicum in de historiografie over de godsvredebeweging¹. In die bundel vinden we een uitmuntend historiografisch overzicht met betrekking tot ons onderwerp, aangebracht door Frederick S. Paxton². We kunnen er ons dus mee vergenoegen de hoofdlijnen van zijn betoog hier nogmaals uiteen te zetten.

Moderne historici begonnen vanaf 1857 te schrijven over de godsvredebeweging³. Kluckhohn ging op zoek naar de mogelijke correlatie tussen de Zuid-Franse ontstaansomgeving van de godsvredebeweging en de uiteindelijke Duitse invulling van de godsvrede, de *Landesfrieden*, maar vond ze niet. In ons werk willen we alvast wel de band tussen de secularisering van de godsvredebeweging en de Duitse situatie onderstrepen. Semichon was een romanticus, een scepticus van de geïndustrialiseerde en geseculariseerde wereld. Hij gaf de godsvredebeweging een danig gewicht, als zou ze de oorsprong vormen van alle Franse verworvenheden.

Met Ludwig Huberti krijgen we in 1892 het eerste en enige rechtshistorische werk *pur sang* over de godsvredebeweging⁴. Huberti zag de godsvrede als een *Kampf um Recht*, in twee stadia: in eerste instantie moest de vetemaatschappij omgevormd worden naar een vredesmaatschappij en vandaar uit moest in tweede instantie een rechtsstaat gecreëerd worden. Huberti ziet de godsvredebeweging binnen een evolutief kader waar men van de barbaarse vetewetten overstapte naar de wetten van het land. Het principe van het territoriaal recht, oorspronkelijk gevormd door de

¹ Head (T.) en Landes (R.) (eds.), *The peace of God: social violence and religious response in France around the year 1000*, 1992, New York, 364p.

² Paxton (F.S.), "History, historians and the peace of God", in Head (T.) en Landes (R.) (eds.), *The peace of God: social violence and religious response in France around the year 1000*, 1992, New York, 21-40.

³ In dat jaar verschijnen zowel Semichon (E.), *La paix et la trêve de Dieu*, 1857, Paris, 448p. als Kluckhohn (A.), *Geschichte des Gottenfriedens*, 1857, Leipzig, 150p.

⁴ Huberti (L.), *Studien zur Rechtsgeschichte der Gottesfrieden und Landfrieden*, Vol. 1: *Die Friedensordnungen in Frankreich*, 1892, Ansbach, [s.p.]

kerkelijke godsvredebeweging, zou al snel opgepikt worden door de wereldlijke heersers en de basis vormen voor de *Landesfrieden*.

Het moge duidelijk zijn dat het voor de 19de-eeuwse historici niet makkelijk moet zijn geweest om onbevooroordeeld te schrijven over een zo geladen onderwerp als de godsvredebeweging. Ze lieten een gemengde nalatenschap na: enerzijds exploreerden ze een braakliggend onderzoeksveld, anderzijds zijn de werken iets te geladen en laten ze een kleine wetenschappelijke waarde na.

Het is wachten tot 1930 tot er opnieuw een frisse wind waait door de godsvrede-historiografie. Loren C. Mackinney, een Amerikaans historicus, wilde de juridische en politieke context van de godsvrede wat aan de kant laten en de nadruk leggen op de sociale context van het hele gebeuren, vooral bekeken vanuit een volksbewegingidee. Hij ziet dan ook in 1095 en de oproep tot de Eerste Kruistocht het culminatiepunt van de volksbeweging, gecreëerd door de godsvredebeweging⁵. Carl Erdmann, een Duits historicus, stelde dat de godsvrede een noodzakelijke voorwaarde was om überhaupt te kunnen oproepen tot de Eerste Kruistocht⁶.

Zoals bij alle andere historische onderwerpen, duurde het niet lang voor men het Marxistische paradigma losliet op de problematiek⁷. Bernhard Töpfer, volgens wie alles uit de sociale en economische realiteit kwam voortgesproten, was zo iemand. Het verslappen van de sociale orde, het verscherpen van klasseverschillen, honger en ziekte leidde volgens hem niet enkel tot de godsvredebeweging, maar ook tot het ontstaan van pelgrimstochten, ketterij en monastieke hervormingen.

In 1962 ging Dolorosa Kennelly op zoek naar de praktische implicaties van de godsvredebeweging. Zij kwam vooral tot het besluit dat de godsvredebeweging enorme gevolgen had voor het stedelijk recht⁸.

⁵ Mackinney (L.C.), "The people and public opinion in the eleventh-century peace movement", in *Speculum* 5 (1930), 181-206.

⁶ Erdmann (C.), *Die Entstehung des Kreuzzuggedankens*, 1933, Stuttgart,

⁷ Töpfer (B.), *Volk und Kirche zur Zeit der beginnenden Gottesfriedensbewegung in Frankreich*, 1957, Berlin,

⁸ Kennelly (D.), "Medieval towns and the peace of God", in: *Medievalia et humanistica* 15 (1963), 35-53.

In 1964 besprak Hoffman voor het eerst de regionale verschillen inzake receptie en concrete invulling van de godsvredebeweging, een welkome impuls⁹.

Duby (1965) leverde enkele nieuwe inzichten door een onderscheid te maken tussen de spirituele en tijdelijke aspecten van de beweging. Volgens hem droeg de godsvrede bij tot de verdere aflijning van de drie standen of *ordo's*: de *bellatores*, de *oratores* en de *laboratores*.

De jaren '70 van de 20ste eeuw leverden vooral veel regionaal gebonden studies op¹⁰.

Voortbouwend op de lokale studies, kwam in 1980 een werk uit met sterk antropologische inslag van de hand van R.I. Moore. Moore heeft het over het openbreken van sociale groepen om de godsvredebeweging succesvol te kunnen maken. Om priesters te doen slagen in hun vredesmissie, moesten ze buiten het sociale netwerk van familie, seksualiteit en macht gezet worden. Vrede werd voor Moore gelijkgesteld aan puurheid¹¹.

Recenter werden aan het onderwerp 2 cruciale vragen gesteld: eerstens, is er door de historici geen té groot gewicht toegekend aan de godsvredebeweging? en tweedens, is de godsvredebeweging nu een juridische, politieke, religieuze of sociale aangelegenheid¹²? De eerste vraag dient negatief beantwoord te worden. Al het voorgaande illustreert duidelijk de vele gezichten die de godsvredebeweging kan hebben en zijn grote invloed die het gehad heeft op verschillende componenten van de hoogmiddeleeuwse samenleving. De tweede vraag laat zich veel moeilijker

⁹ Hoffmann (H.), *Gottesfriede und Treuga Dei (Schriften der Monumenta Germaniae Historica, 20)*, 1964, Stuttgart,

¹⁰ Magnou-Nortier (E.), "La société laïque et l'église dans la province ecclésiastique de Narbonne (zone cispyrénéenne) de la fin du VIIIe à la fin du XIe siècle", in: Publications de l'université de Toulouse-Le Mirail, ser. A, 20, 1974, Toulouse, 292-312. Bonnassie (P.), "La Catalogne du milieu de Xe à la fin du XIe siècle : croissances et mutations d'une société", 2 vols., Publications de l'université de Toulouse-Le Mirail, ser. A, 24, 1975-76, Toulouse, 653-662. Devailly (G.), "Le Berry du Xe siècle au milieu du XIIIe siècle: étude politique, religieuse, sociale et économique, in: Civilisations et sociétés 19, 1973, Paris, 142-148.

¹¹ Moore (R.I.), "Family, community and cult on the eve of Gregorian reform", in: Transactions of the Royal historical society, 5th ser. 30 (1980), 49-69.

¹² Dunbabin (J.), *France in the making (843-1180)*, 1980, Oxford, [s.p.]

beantwoorden. Paxton pleit voor een overkoepelend discours waarbinnen de verschillende parameters recht, politiek, religie en het sociale verzoend kunnen worden, zonder te reduceren tot één overheersende parameter: *“The Peace of God did not create the circumstances that led to the monumental changes of the eleventh century, but it acted as a focus for all the forces – social, economic, political, religious, popular, ideological – that did”*¹³.” Voorlopig blijft het wachten op dat overkoepelende paradigma. Logisch, volgens Paxton, want de godsvredebeweging is in zijn totaliteit verre van totaal gekend. Totale kennis van de beweging is de eerste en belangrijkste voorwaarde om tot het overkoepelende paradigma te kunnen komen. Met ons werk willen we ons steentje bijdragen aan die zoektocht.

¹³ Paxton (F.S.), “History, historians and the peace of God”, 40.

Status Quaestionis: De Vlaamse godsvredebeweging.

De Vlaamse godsvredebeweging is tot op vandaag vooral in zijn chronologie bestudeerd geworden. De pioniers in de bestudering van de godsvredebeweging hebben quasi altijd een kort stukje gewijd aan de Vlaamse situatie, maar de situatie is eigenlijk nooit echt ten gronde onderzocht geworden¹⁴.

Egied Strubbe stak het vuur aan de lont met een zeer beknopte tekst handelend over de Vlaamse godsvrede. De tekst was eigenlijk bedoeld om enkel onder collega – wetenschappers verspreid te worden; het telt tenslotte amper 21 pagina's en dient vooral als bronnenoriëntatie¹⁵.

Ook in Van Caenegems legendarische 'Geschiedenis van het strafrecht' neemt de godsvredebeweging en de meer algemene vredesidee, een prominente plaats in¹⁶.

De Smet maakte in 1956 vervolgens een doctoraatsverhandeling over de Vlaamse godsvredebeweging. Inhoudelijk is die van gering belang geweest voor ons werkstuk. De Smets werk is vooral een bronneninventaris en – uitgave¹⁷.

De laatste werken handelend over de godsvredebeweging, vinden we vooral bij Bonnaud – Delamare¹⁸, Koziol¹⁹ en Platelle²⁰. Vooral bij Koziol en Platelle zien we de moderne historiografische hand, waarbij reeds gekende onderzoeksresultaten

¹⁴ We hebben het vooral over pioniers als Sémichon, Kluckhohn, Hoffmann.

¹⁵ Strubbe (E.), 'De Godsvreden in Vlaanderen, oorkonden en losse aantekeningen', Brugge, Geschiedkundige kring voor West-Vlaanderen, 1929, 21 p.

¹⁶ Caenegem (R.C. van), *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIde tot de XIVde eeuw*, Brussel, 1954, verh. Kkl. VI. Ak., kl.Lett., XIX, 399 p.

¹⁷ De Smet (J.-M.), *De paces Dei der bisdommen van het graafschap Vlaanderen (1024-1119): kritische studie en tekstuitgave*, 1956, Leuven, 502 p.

¹⁸ Bonnaud-Delamare (R.), "La Paix en Flandre pendant la Première Croisade" in: *Revue Du Nord*, t.XXIX, 1957, 147-152 en Bonnaud-Delamare (R.), "Les institutions de paix dans la province ecclésiastique de Reims au XIe siècle", in *Bulletin philologique et historique jusqu'à 1715 du comité des travaux historiques et scientifiques*, 1955-56, Paris, 143-200.

¹⁹ Koziol (G.), "Monks, feuds, and the making of Peace in Eleventh-century Flanders", in: Head (T.) en Landes (R.) (Eds.), *The Peace of God: social violence and religious response in France around the year 1000*, 1992, Ithaca (NY), Cornell University Press, pp.239-258.

²⁰ Platelle (H.), "La violence et ses remèdes en Flandre au XIe siècle" in: *Sacris Erudiri*, (XX), 1971, pp. 101-173.

omtrent de godsvredebeweging, getoetst worden aan nieuwe inzichten, vaak vanuit een interdisciplinair paradigma ontsproten.

Inleiding.

In deze introductieve nota willen we vier zaken naar voor brengen: eerstens een terminologische verantwoording, tweedens een algemene bemerking ten aanzien van de godsvredebeweging in zijn geheel, derdens een summier overzicht van de functie, het ontstaan en de Europese evolutie van de godsvredebeweging en ten slotte een grove schets van hoe we de Vlaamse godsvredebeweging chronologisch en thematisch zouden indelen.

Eerst en vooral zien we er ons dus toe genoodzaakt een terminologisch probleem van naderbij te bekijken. Zoals Görris het in zijn gedateerde, maar nog steeds zeer bruikbaar boek schreef, is er in de Godsvredehistoriografie al te onzorgvuldig omgesprongen met diverse termen. Termen als 'pax', 'treuga', 'godsvrede' en 'godsbestand' - met hun varianten in de diverse talen - werden al te veel door elkaar heen gebruikt, zonder in een duidelijke begripsomschrijving te voorzien. We volgen de strategie van Görris in ons werk: 'pax' en 'treuga' zullen onvertaald blijven, wanneer ze in technische zin worden gebruikt; 'godsvrede' zal gebruikt worden als generieke verzamelnaam voor de gehele beweging²¹.

In tweede instantie willen we, in navolging van Strubbe, een kritische noot plaatsen bij het eigenlijk historiografische werk betreffende de godsvredebeweging. Strubbe plaatst volgende opmerking bij de algemene overzichtswerken²² van de godsvredebeweging: «*Sans doute peut-on découvrir dans son évolution une ligne générale, mais celle-ci n'est commune à toute l'Europe qu'au prix de simplifications, qui sur biens des points font abstraction des réalités historiques*»²³. Zoals zal blijken uit het verdere verhaal, is de situatie in Vlaanderen met betrekking tot de godsvrede behoorlijk uniek. Het is

²¹ Görris (G.), *De denkbelden over oorlog en de bemoeiingen voor vrede in de elfde eeuw*, 1912, Nijmegen, 130.

²² De bedoelde werken zijn onder andere: Hoffmann (H.), *Gottesfriede und Treuga Dei*, 1964, Stuttgart, 279p., Huberti (L.), *Studien zur Rechtsgeschichte der Gottesfrieden und Landfrieden (Volume 1)*, 1892, Ansbach, 593 p., Kluckhohn (A.), *Geschichte des Gottenfriedens*, 1857, Leipzig, 150p., Semichon (E.), *La paix et la trêve de Dieu: Histoire des premiers développements du tiers- état par l'église et les associations*, 1857, Paris, 448p., Töpfer (B.), *Volk und Kirche zur Zeit der beginnenden Gottesfriedenbewegung in Frankreich*, 1957, Berlin, 120p.

²³ Strubbe (E.), "La Paix de Dieu dans la Nord de la France" in: *Recueils de la société Jean Bodin*, XIV, La Paix, Deel I, 489-501.

zeker niet onze bedoeling te doen wat al zo vaak is gepoogd te doen: de Vlaamse godsvredebeweging plaatsen binnen de meer algemene Europese godsvredebeweging. Wij willen uitgaan van de uniciteit van de Vlaamse casus en in die hoedanigheid het vredesdiscours van de 11de en de 12de eeuw in Vlaanderen nader bekijken en vooral van welke macht(en) dat vredesdiscours uitgaat. Een volledig negeren van de Europese godsvredebeweging zou afbreuk doen aan de historische waarheid en daarom achten we het opportuun er in deze introductie even bij stil te staan.

De paces Dei ontstaan op het eind van de 10de eeuw in het zuiden van Frankrijk. De concilies van Le Puy (975) en Charroux (989 of 990) gelden als de oudste relieken van een eigenlijke pax Dei. De vredesafkondigingen waren kinderen van hun tijd: na een stabiel Karolingisch machtssysteem begonnen de wereldlijke leiders in de loop van de 10de eeuw minder greep te krijgen op hun onderdanen en werden hun machtsaanspraken danig aangetast. Lokale potentaten rezen als paddenstoelen uit de grond en acties van lokale huurlingenlegers waren schering en inslag. Die kleine oorlogen, plundertochten en het uitvechten van familiale vetes bracht vooral schade toe aan de kerkelijke patrimonien. Hier hebben we meteen de grootste reden waarom de godsvredebeweging in zijn ontstaan in de kerkelijke sfeer moet geplaatst worden.

De godsvredebeweging is niet uit het ijl komen vallen, al in de Karolingische periode waren er dergelijke vredesinitiatieven, zij het dan op aangeven van de koning en niet van de Kerk²⁴. Al in de Karolingische periode was het dus gebruikelijk dat de sterkste macht, zij het Kerk of Staat, vrede en stabiliteit probeerde te bieden aan zijn onderdanen. Aangezien het de wereldlijke sferen waren die in de Karolingische wereld het voor het zeggen hadden, waren de straffen op de 'vredebrekers' dan ook van seculiere aard. Dit vormt het enige punt van verschil met

²⁴ Zie bv. *Allocutio missi cuiusdam Divionensis*, M.G.H., *Capitularia regum Francorum*, ed. A. Boretius en V. Krause, ii, pt. I (Hannover, 1890), no. 267, caps 1-2, 291-292.

de eigenlijke godsvredebeweging –althans in zijn ontstaansvorm–: in de godsvredebeweging zijn de straffen van bisschoppelijke, canonieke aard²⁵.

Strubbe onderscheidt in zijn artikel twee fases in de beweging, waarin wij ons ook kunnen vinden. Het tweede kwart van de 11de eeuw vormt een breukvlak en wel op een dubbele manier: enerzijds gaat men vanaf dan op de concilies enkel de vrede vernieuwen en geen modificaties meer aanbrengen op het inhoudelijke vlak; anderzijds is het vanaf dan dat de beweging zich ook buiten Frankrijk gaat verspreiden. In Vlaanderen bijvoorbeeld is de eerste vermelding van de godsvrede te vinden op het concilie van Verdun-sur-le-Doubs, in de kerkprovincie Reims, in het jaar 1023-1024. Het is vanaf dit breukmoment dat de vredesbeweging zich veel minder rechtlijnig gaat voortbewegen²⁶.

Het lijkt ons ook nuttig hier de grotere Europese godsvredebeweging, zoals ze zich na het tweede kwart van de 11de eeuw verspreidde, te illustreren. De enige historici die deze meer universele aanpak aandurfdan, waren Görriß²⁷ en Hoffmann²⁸. De godsvredebeweging is na zijn volwassenwording in Frankrijk zowel noord- als zuidwaarts verspreid. Allereerst laten we ons oog op Spanje vallen. De Noord-Spaanse gebieden waren op velerlei manieren innig verbonden met de Zuid-Franse streken van de Languedoc en de Provence. Niettegenstaande directe bronnen waarin de pax of treuga wordt vermeld zeer zeldzaam zijn, mogen we aannemen dat ook de in Spanje de godsvredebeweging heeft bijgedragen aan de totstandkoming van een stabiele(re) rechtsorde. In Normandië zien we een eerste staaltje van politiek balanceren tussen de kerkelijke en wereldlijke machtssferen. Het was er van meet af aan gebruikelijk de beide machtscomponenten bij het afkondigen en bezweren van de vrede, te betrekken. Over de Engelse kwestie blijven er nog heel veel onopgeloste vraagtekens hangen. Het enige wat met zekerheid vermeld kan worden, is dat het

²⁵ Cowdrey (J.), "The peace and truce of God in the eleventh century", in *Past and Present: A Journal of Historical Studies*, (46), 1970, 42-67.

²⁶ Strubbe (E.), "La Paix de Dieu dans la Nord de la France", 492.

²⁷ Görriß (G.), *De denkbelden over oorlog en de bemoeiingen voor vrede in de elfde eeuw*, 1912, Nijmegen, Malmberg, 276p.

²⁸ Hoffmann (H.), *Gottesfriede und Treuga Dei*, 1964, Stuttgart, 279p.

Britse eiland in veel mindere mate de continentale godsvredebeweging ondervonden heeft. Buiten een al dan niet vervalste vermelding in de *Leges Eduardi*, krijgen we zeer weinig directe verwijzingen naar de godsvredebeweging. Het prinsbisdom Luik vormt een interessant werkveld voor ons, in die zin dat ze fungeerde als doorgeefluik van de Franse godsvredebeweging naar de Duitse gebieden. De rol van de Duitse gebieden en vooral hun invloed in Vlaanderen, zal een apart onderdeel van deze studie beslaan²⁹.

Als we meer gericht kijken naar de Vlaamse godsvredebeweging, zijn we geneigd ons te baseren op de chronologische en thematische indeling die Strubbe ons bezorgt³⁰. Strubbe onderscheidt een puur kerkelijke, een kerkelijk - grafelijke en een geseculariseerde fase in de Vlaamse godsvredebeweging. Wij zouden deze 3 afzonderlijke fases liever plaatsen binnen het kader van de gehele godsvredebeweging. Zoals supra vermeld, ontstaat de beweging in kerkelijke milieus in Zuid – Frankrijk, waarmee de kerkelijke fase van de beweging aanvangt. Waar wij echter verschillen van Strubbe, is dat wij in Vlaanderen nooit een puur kerkelijke fase zien. Van bij aanvang van de beweging in Vlaanderen (1023), menen wij een prominente rol aan de graaf toe te mogen dichten. Het seculariseren van de beweging situeert Strubbe zo ongeveer in de eerste helft van de 12de eeuw, een tijdstip waarin wij hem, zoals zal blijken, grotendeels volgen. Om de Vlaamse situatie beter te kunnen kaderen, volgt nu eerst een korte uiteenzetting over de geseculariseerde godsvredebeweging, de landvredesbeweging zoals die in de Duitse gebieden voorkwam.

²⁹ Görris (G.), *De denkbeelden*, 182-239.

³⁰ Strubbe (E.), 'De Godsvreden in Vlaanderen, oorkonden en losse aantekeningen', Brugge, Geschiedkundige kring voor West-Vlaanderen, 1929, 21 p.

De Duitse *Landesfrieden* – beweging.

Het eerste deel van dit werkstuk zal erin bestaan de godsvredebeweging te koppelen aan de landsvredebeweging, een eerder Germaans systeem. Het past in de logica van dit werk om de kerkelijke godsvredebeweging te linken aan de meer geseculariseerde landsvredesbeweging, daar wij menen voor de casus Vlaanderen, verregaande invloeden van beide bewegingen te kunnen ontwaren, hetgeen uiteindelijk leidde tot de algehele secularisering van de beweging.

In een eerste fase willen we aan de hand van het boek van Karl Leyser de landvredesbeweging schetsen binnen de bredere Duitse geschiedenis. Duitsland had al een hele tijd sterke koningen gekend onder de dynastieën van de Karolingers en van de Ottonen. Zij belichaamden eigenlijk een dubbel koningschap: enerzijds waren ze de wereldlijke heersers over hun gebieden, anderzijds fungeerden ze ook als plaatsvervanger Gods op aarde. De Karolingers en de Ottonen werden omgeven door een sacraal, messianistisch aureool. Na de Ottonen, het beginpunt van ons tijdperk van interesse, komen de minder sterke Saksen en de Saliërs. Door hun minder goede greep op zowel hun land als op de Kerk, komen deze in een minder gunstige positie terecht. De Gregoriaanse Hervorming en de Investituurstrijd zullen de ultieme confrontatie worden tussen Keizer en Paus en net daar zien we dat de gods - en landvredesbeweging een excellent werkmiddel vormen voor de Duitse keizers³¹.

Wat volgt is enerzijds een rechtshistorische situering van de landsvredesbeweging en de eigenlijke theoretische koppeling aan de godsvredebeweging. Anderzijds volgt er een meer sociologisch - antropologische benadering, grotendeels gebaseerd op het werk van Deploige³². Om de waarde van dit onderzoek te ondersteunen, maken we ook een zijsprong naar de Franse situatie, inzake secularisering van de godsvrede.

³¹ Leyser (K. J.), *Rule & conflict in an early medieval society*, 1989, Oxford, 77-109.

³² Deploige, "Political assassination and sanctification. Transforming discursive customs after the murder of the Flemish count Charles the Good (1127)", in Deploige (J.) en Deneckere (G.) (eds.), *Mystifying the monarch: studies on discourse, power and history*, 2006, Amsterdam, 35-54.

Vaak wordt de godsvredebeweging terecht gezien als de pioniersbeweging ter bevordering van het volkenrecht. Al te vaak wordt onterecht een rechte lijn getrokken tussen de kerkelijke geïnspireerde godsvredebeweging en het uiteindelijk volkomen geseculariseerde volkenrecht. Men laat na 1 belangrijke tussenstap in acht nemen en dat is de secularisering van de eigenlijke godsvredebeweging. Vanuit die geseculariseerde godsvredebeweging, de landvredesbeweging dus, is het veel aannemelijker een rechtlijnige evolutie naar het volkenrecht te zien. Gernhuber noemt de landvredesbeweging zelfs de brug tussen de (laat)antieke invulling van het begrip 'staat' en het meer moderne gemeenschapswezen, waarbinnen het volkenrecht een primordiale rol vervult³³.

De politieke situatie in Duitsland is meteen een enorm punt van verschil met de Franse situatie. In Frankrijk werd de godsvrede geïntroduceerd in een politiek instabiel en turbulent kader. Dit was niet het geval in Duitsland; de laatste Sakser en de eerste Saliërs voerden er een sterk bewind. De Duitse koningen, gekend om hun ambulante manier van regeren, verzekerden door hun voortdurend reizen de binnenlandse vrede³⁴. De Duitsers kenden dus een bepaalde vredestraditie die we kunnen bestempelen als een soort voorbodes voor de landvredesbeweging. Onder Hendrik IV echter, verbrokkelde de Duits maatschappij stukje bij beetje en was er nood aan een externe kracht om de orde te herstellen. Onder zijn bewind moeten we de eerste Duitse godsvrede situeren.

De juridische situatie in Duitsland in de 10de - 11de eeuw, wordt bepaald door de mondelinge overlevering van het gewoonterecht. De godsvredebeweging - en bij uitbreiding de landvredesbeweging – fungeren als verklikker voor de overgang van gewoonterecht naar een meer planmatige wetgeving. In 1082 vindt de eerste ontmoeting plaats tussen Duitsland en de godsvredebeweging³⁵. Belangrijk aan te

³³ Gernhuber (J.), *Die Landfriedensbewegung in Deutschland bis zum Mainzer Reichslandfrieden von 1235*, 1952, Bonn, 1.

³⁴ Görres (G.), *De denkbeelden*, 200.

³⁵ In 1083 en 1085 zullen de 2 andere ons overgeleverde godsvredes afgekondigd worden.

stippen is het feit dat de godsvredebeweging in zijn kerkelijke vorm Duitsland is binnengekomen, de secularisering ervan gebeurde – zij het niet veel – later³⁶.

Hoe kunnen we de landvrede, gecontrasteerd tegenover de godsvrede nu exact omschrijven en wanneer exact kwam de landvrede in de plaats van de godsvrede? Voor de definitie van het begrip landvrede vallen we terug op Gernhuber: *“Landfriede ist eine durch weltliches Gesetz oder durch Einung bewrkte Festsetzung ausserordentlicher Normen zur Bekämpfung oder Einschränkung der Ritterfehde und zur Unterdrückung von Raub und anderen Verbrechen, die als Störung der öffentlichen Sicherheit erscheinen*³⁷”. Om tot het wezenlijk verschil tussen godsvrede en landvrede te komen, voert Gernhuber 3 criteria aan. Eerstens is er het criterium van de activering van de massa, het volk. Zowel de godsvrede als de landvrede voldoen aan dit criterium. Tweedens is er het criterium van het afwijzen van het oudere recht. Ook hier vinden we geen sterke verschillen tussen de godsvrede en de landvrede. Derdens, en dit is waar het onderscheid in ligt, is het criterium van de revolutionairsering van het strafrecht. Hier botste de Kerk op de limieten van haar kunnen en namen de wereldlijke machten het van haar over. Het is enkel en alleen op dit punt dat een wezenlijk onderscheid tussen de beide vormen van vrede kan gemaakt worden, want in hun onderling misprijzen van de vetemaatschappij staan ze op dezelfde voet³⁸.

Een andere verklaring, vertrekkend vanuit een totaal ander uitgangspunt, wordt gegeven door Deploige. Uitgangspunt voor Deploige vormt de moord op de Vlaamse graaf Karel de Goede, ons overgeleverd via de *Vitae* van respectievelijk Walter van Terwaan en Galbert van Brugge. Beide *Vitae* zijn geschreven in een hagiografisch, bijna messianistisch kader. Het waarom van deze strategie verklaart Deploige vanuit een weloverwogen tactiek. De Vlaamse graaf, en bij uitbreiding zijn entourage, ijverden om zich zo onafhankelijk mogelijk op te stellen van hun leenheer,

³⁶ Gernhuber (J.), *Die Landfriedensbewegung in Deutschland*, 25-26.

³⁷ Gernhuber (J.), *Die Landfriedensbewegung in Deutschland*, 27.

³⁸ Gernhuber (J.), *Die Landfriedensbewegung in Deutschland*, 47.

de zwakkere Franse koning. De Vlaamse graaf wou dus niet liever dan als handhaver van de vrede beschouwd te worden, iets waar de graven vanaf Karel de Goede meer en meer interesse in toonden³⁹. De beweging zou in Vlaanderen gesecculariseerd moeten worden, wat het uiteindelijk ook gedaan heeft. Hier vallen zeer grote vergelijkingen met de Duitse situatie te trekken. De Gregoriaanse hervorming zorgde voor enorme spanningen tussen de Paus en de Duitse keizer. De Paus wou de macht van de Duitse koning inperken en vooral de nadruk leggen op de voorwaardelijkheid van dat koningschap. De Duitse keizer verliest dus een deel van zijn sacraal aureool ten voordele van de Paus. Hetzelfde geldt voor de Vlaamse graaf die zijn zelfstandigheid en sacraliteit deels dient af te staan aan de Franse koning. Beiden zoeken een manier om zich de sacraliteit opnieuw toe te eigenen. De godsvredebeweging vormt voor beiden een ideaal werkinstrument. Door zich die godsvredebeweging toe te eigenen, in gesecculariseerde vorm, komen ze tegemoet aan de het gebrek aan sacraliteit, ontnomen door respectievelijk de Paus en de Franse koning.

Ook voor de Franse situatie is deze oefening, met betrekking op de secularisering van de godsvredebeweging, gemaakt. Graboïs stelt in een artikel dat in het Frankrijk van de 12de eeuw een verschuiving inzake de godsvredebeweging plaatsvindt. De Franse koning, Lodewijk VI, herstelde stukje bij beetje zijn machtspositie en zag, net als vele andere Europese vorsten, het nut van de godsvredebeweging in. In het eerste derde van de 12de eeuw wierp de koning zich in een eerste fase op als ondersteuner van de godsvredebeweging. Een tweede fase, beginnend vanaf het tweede derde van de 12de eeuw, nu onder Lodewijk VII, werd gekenmerkt door de vervolging door seculiere rechtbanken van personen die de godsvrede of het godsbestand met de voeten hadden getreden. Een derde en finale fase kunnen we koppelen aan de 3 criteria die Gernhuber voorstelt. De revolutionairsering van het strafrecht vormt ook voor Graboïs het eindpunt in de

³⁹ Deploige (J.), "Political assassination and sanctification. Transforming discursive customs after the murder of the Flemish count Charles the Good (1127)", 46.

secularisering van de godsvrede. Pas wanneer de wereldlijke autoriteiten gaan instaan voor zowel de beëdiging van de vrede en zowel de vervolging als de bestraffing van de inbreuk daarop, kunnen we spreken van een koningsvrede (of naar analogie 'grafelijke vrede'). Deze premisse willen we in het achterhoofd houden om de cesuur proberen te leggen wanneer we in het graafschap Vlaanderen kunnen spreken van een geseculariseerde godsvredeweging.

1 Hoofdstuk 1: De grafelijk – kerkelijke fase

1.1 Godsvrede van Compiègne (1023-1024)

De godsvredeweging is in 1023/1024 aangekomen in Vlaanderen. Op een synodale conferentie te Compiègne, in de kerkprovincie Reims, werd een godsvrede afgekondigd⁴⁰. De eigenlijke tekst is verloren gegaan, maar 3 Bourgondische teksten waarop de bisschoppen van de Reimse kerkprovincie zich beriepen, zijn wel bewaard gebleven. Het gaat om de vrede van Verdun-sur-le-Doubs, de vredeseed van Humbert, graaf van Savoie (Anse) en een vermeende vrede van Beauvais⁴¹. Het bewijs voor het feit dat er inderdaad in de Reimse kerkprovincie een godsvredeafkondiging is geweest vinden we in een verhalende bron: de *Gesta Episcoporum Cameracensium*⁴².

Voor de inhoudelijke studie van deze bron steunen we hoofdzakelijk op de werken van De Smet en Strubbe.

Zoals De Smet reeds uitvoerig stelde, is de Bourgondische vrede van Verdun-sur-le-Doubs de meest voorname bron geweest waar de Reimse kerkbisschoppen zich op verlieten⁴³. Wij zullen deze vrede dan ook als uitgangspunt hanteren om de inhoudelijke analyse mee aan te vatten. De godsvrede van Verdun-sur-le-Doubs was er vooral op gericht de sociale desintegratie, die de postkarolingische epoeche karakteriseert, en de vele vetes en privaatoorlogen die dat met zich meebracht, een halt toe te roepen. Lokale heren gingen elkaar, bij iedere gelegenheid, elkaar te lijf en daar waren vooral de horige boeren en de Kerk het slachtoffer van⁴⁴. De 24 artikelen van de vrede van Verdun-sur-le-Doubs strekken er vooral toe de geweldplegingen, voortvloeiend uit de private oorlogen, te beperken. Hetgeen volgens Strubbe het

⁴⁰ MGH, Scriptores VII, *Gesta Episcoporum Cameracensium*, Liber III, c. 27, 474: [Hii nimirum totius auctoritatis expertes, commune decretum fecerunt, ut tam sese quam omnes homines sub sacramento constringerent, pacem videlicet et iustitiam servaturos.]

⁴¹ Alle drie de vredes worden uitgegeven bij De Smet (J.-M.), *De Pacis Dei*, 373-421.

⁴² MGH, Scriptores VII, *Gesta Episcoporum Cameracensium*, Liber III, c. 27, 474

⁴³ De Smet (J.-M.), *De Pacis Dei*, 374.

⁴⁴ Strubbe (E.), "La Paix de Dieu dans la Nord de la France", 494.

belangrijkst is, en waar wij hem in kunnen volgen, is het feit dat in deze vrede voor de eerste maal expliciet melding wordt gemaakt van de Paasperiode. Enerzijds zien we hierin al een brug naar het godsbestand, anderzijds moeten we de nadruk leggen op de verdere implicaties die dergelijke melding met zich meebracht. Initieel strekte de godsvredebeweging, zoals ze in Zuid-Frankrijk ontstond, er enkel toe de gewoonterechtelijke regels beter te doen naleven en te versterken. In de vrede van Verdun-sur-le-Doubs zien we iets geheel anders: de introductie van de geweldvrije Paasperiode vindt zijn wortels enkel en alleen maar in religieuze overtuigingen. Het ging er minder om gewelddaden terug te dringen, als wel een heilige periode te laten huldigen. Men impliceert geen volledige geweldloosheid; men beschermt enkel de ridder die de wapens wil neerleggen en de Paasperiode wil eerbiedigen. De Kerk gaat dus verbieden wat het gewoonterecht voor rechtvaardig aanzag. De Kerk begeeft zich in deze materie dus volledig op het seculiere terrein⁴⁵.

Net deze beschouwing heeft bij de bisschop van Kamerijk-Atrecht, Gerard I, kwaad bloed gezet. De *Gesta Episcoporum Cameracensium* geven ons het beeld dat Gerard I helemaal niet te vinden was voor de godsvrede-idee⁴⁶. Enige nuance is hier op zijn plaats, daar de bron veel te dicht bij de bisschop zelf staat. De schrijver leefde wellicht in de omgeving van de bisschop en heeft zijn standpunten verdedigd tot zelfs overdreven. De sympathieën en de antipathieën van Gerard worden in zwartwit-tegenstellingen weergegeven, zo ook zijn afkeer voor de godsvredebeweging. De auteur wil vooral de zinloosheid van de beweging laten uitschijnen. De Smet stelt zelfs dat de *Gesta Episcoporum Cameracensium* voor de onderzoeker van de godsvredebeweging enkel een geringe betekenis mag vervullen⁴⁷.

De *Gesta* stellen de zaken als volgt voor: de bisschoppen Berold van Soissons en Warinus van Beauvais zouden op eigen houtje het voorstel ingediend hebben tot

⁴⁵ Strubbe (E.), "La Paix de Dieu dans la Nord de la France", 495-496.

⁴⁶ MGH, Scriptores VII, *Gesta Episcoporum Cameracensium*, Liber III, c. 27, 474

⁴⁷ De Smet (J.-M.), *De Paces Dei*, 103.

het invoeren van de pax. Deze visie moet afgedaan worden; de schrijver is vooral bezig met het leveren van een passend scenario om de afkeer van Gerard I mee te staven. Minstens 4 Reimse bisschoppen moeten al aanwezig geweest zijn op vroegere Bourgondische vredesconcilies⁴⁸. Men moet het optreden van Berold, Warinus en de andere bisschoppen vooral zien in het licht van groeiende godsvredebeweging, die stilaan zijn vleugels uitslaat over heel West-Europa. Om Vlaanderen te bereiken, is het logisch dat de beweging eerst Bourgondië bereikt en dat de Vlaamse beweging zich daarop zal enten, hetgeen ook in de *Gesta* verteld wordt⁴⁹. De schrijver legt de schuld van de wantoestanden bij de koning, die door zijn ontoereikendheid een straf voor zijn zonden opliep. Vreemd, want Berold en Warinus waren net voortstanders van de politieke koers die de koning voer. Het is dus hoogst onwaarschijnlijk dat zij enige kritiek op de koning zouden hebben gehad⁵⁰.

Gerard had vooral een afschuw voor het idee dat de Kerk zich nu bewoog op gebieden die eigenlijk ten volle aan de wereldlijke macht toekwamen. Het was de taak van de vorst en niet van de bisschoppen voor vrede te zorgen. De bisschoppen konden daarbij enkel helpen door gebed⁵¹: *'Huic enim orare, illi vero pugnare tribuitur'*⁵². Na lang aandringen zou Gerard zich uiteindelijk toch bij de zaak neerleggen, zij het met veel tegenzin: *'Postea vero suorum crebro hortamine circumventus, sed maxime abbatum Leduini videlicet et Rodrici, precatu coactus, adqueivit invitus'*⁵³. De schrijver laat blijken dat Gerard eigenlijk bedrogen werd door de herhaalde aansporingen van zijn kanunniken –*suorum crebro hortamine circumventus*– en ook finaal over de streep werd getrokken door Leduinus en Rodricus, abten van Sint-Vaast en Sint-Bertijns⁵⁴.

⁴⁸ De Smet (J.-M.), *De Paces Dei*, 103

⁴⁹ MGH, Scriptores VII, *Gesta Episcoporum Cameracensium*, Liber III, c. 27, 474: [...] si Burgundiae episcoporum sententiam sequerentur. [...]

⁵⁰ De Smet (J.-M.), *De Paces Dei*, 102

⁵¹ Heirbaut (D.), *Graaf en vazallen: een institutionele analyse van enkele aspecten van de feodo-vazallitische relaties tussen de graaf van Vlaanderen en zijn vazallen van de meerderjarigheid van Boudewijn IV tot Boudewijn IX (ca. 990 – aanvang 1206)*, 1988, Gent, Diss. Lic. Geschiedenis, 2 v.

⁵² MGH, Scriptores VII, *Gesta Episcoporum Cameracensium*, Liber III, c. 27, 474

⁵³ MGH, Scriptores VII, *Gesta Episcoporum Cameracensium*, Liber III, c. 27, 474

⁵⁴ De Smet (J.-M.), *De Paces Dei*, 104

De rol van de toenmalige graaf van Vlaanderen, Boudewijn IV, ook aanwezig op het vredesconcilie, dient in het licht van onze problematiek zeker ook behandeld te worden. Het is voor de gehele godsvredebeweging trouwens uitzonderlijk dat de wereldlijke gezagsdrager van bij de introductie van de beweging in een bepaald gebied, meteen actief in het geheel betrokken wordt. Op 1 mei 1023 worden enkele hoogwaardigheidsbekleders ontboden op het Franse koninklijke paleis te Compiègne. Onder de aanwezigen zijn onder andere: de Franse koning Robert II de Vrome en zijn zoon Henri, Gerard van Kamerijk, Richard van Saint-Vanne, Leduinus van Sint-Vaast, Warinus van Beauvais en graaf Boudewijn IV van Vlaanderen. Het is hoogst onwaarschijnlijk te denken dat op die gelegenheid nog met geen woord gerept zal zijn over de opkomende godsvredebeweging⁵⁵. De berekeningen van De Smet hebben aangetoond dat de eerste godsvredeafkondiging in het graafschap Vlaanderen omstreeks 1024, en niet 1023, geplaatst moet worden. Bij de aanwezigen op het koninklijk paleis in Compiègne en op de verschillende Bourgondische vredesconcilies is de godsvredeproblematiek dus nog lang niet verteerd⁵⁶. De Smet stelt verder, en hier wordt het voor ons interessant, dat zonder de hulp van de graaf de bisschoppen er nooit in geslaagd zouden zijn de godsvrede in de kerkprovincie Reims te laten afkondigen. Louter het feit dat de graaf de afkondiging van de godsvrede steunt, illustreert zijn interesse in de beweging, ook al wordt hij er niet actief in betrokken⁵⁷.

De eerste kennismaking tussen Vlaanderen en de godsvredebeweging mag nog steeds –zoals in zijn initiële vorm– een gemengd kerkelijk en grafelijk gebeuren genoemd worden. In eerste instantie wordt nog steeds de nadruk gelegd op de bescherming van kerkelijke gebouwen, goederen en personen⁵⁸. In tweede instantie

⁵⁵ De Smet (J.-M.), *De Paces Dei*, 105.

⁵⁶ De Smet (J.-M.), *De Paces Dei*, 115.

⁵⁷ De Smet (J.-M.), *De Paces Dei*, 120.

⁵⁸ Cf. de eerste 2 artikelen van de vrede van Verdun-sur-le-Doubs (volgens de uitgave van de vrede in : De Smet (J.-M.), *De Paces Dei* 380-381
[...]/ Ecclesiam nullo modo infringam. Atriae ecclesiae non infringam, nisi propter ipsum

worden de vredebrekers bestraft met de excommunicatie, een kerkelijk geïnspireerde straf⁵⁹. Wat wel een vermelding verdient, is dat we, voor Vlaanderen althans, meteen de graaf betrokken zien in het hele godsvredegebeuren, zij het in een secundaire rol.

Het onderzoek in de Thesaurus Diplomaticus heeft niet veel opgeleverd, er zijn tenslotte maar 2 oorkonden van Boudewijn IV bewaard gebleven⁶⁰.

malefactorem qui hanc pacem infrerit. Et si ipsa atria infregero, nihil inde traham, nisi ipsum malefactorem aut eius guarnimentum, me sciente.

2/ Clericum et monachum, arma saecularia non portantes, non assaliam, nec ambulantes eum eis sine armis, nec res eorum rapiam, nisi talis praesentialiter eorum culpa fuerit, ut rectam rationem habeam faciendi. Et si culpa eorum praesentialis fuerit, non plus inde prendam, nisi caput forfacti et legem. [...]

⁵⁹ Vrede van Verdun-sur-le-Doubs, naar De Smet (J-M.), *De Paces Dei*, 405:

[...] Qui simul omnes excommunicaverunt ut, qui hanc pacem ab hodierno die non tenuerit [...]

⁶⁰ Alle oorkondenonderzoek is gebaseerd op de elektronische versie van de Thesaurus Diplomaticus (Brepols, 1997). Infra zal dan ook telkens verwezen worden naar: TD, 1997, volgnummer van de oorkonde en tenslotte ook een volledige verwijzing naar de uitgave.

1.2 Godsvrede van Oudenaarde 1030.

Zes jaar na de eerste godsvredeafkondiging in het graafschap Vlaanderen, volgt er een tweede afkondiging in Oudenaarde, we schrijven 1030. Er is geen enkele niet-verhalende bron over deze vergadering bewaard gebleven. We dienen de bewijzen voor deze gebeurtenissen te zoeken in verhalende bronnen: de *Annales Elmarenses*⁶¹, de *Annales Formolenses*⁶² en het *Auctarium Affligemense*⁶³ vermelden allen de godsvredevergadering van 1030 in Oudenaarde. De kortste vermelding van de Oudenaardse vergadering vinden we in de *Annales Formolenses*: '*Reliquie congregatae sunt Oldenardi*'. Om te besluiten dat deze vergadering een godsvrede betrof, moesten verdere bronnen aangeboord worden. De *Annales Elmarenses* spreken van: '*Omnibus reliquiis sanctorum corporum Flandrie Aldenardis adunatis pro pace coniuranda [...]*'. Het *Auctarium Affligemense* heeft het over: '*[...] pacem ab omni populo coniuratam firmari fecit. [...]*'. Op basis van deze twee bronnen is de tweede afkondiging van de godsvrede in het graafschap Vlaanderen zeer waarschijnlijk te noemen. Omdat het gaat om een *confirmatio* zal de inhoud van de godsvrede niet veel verschillen met die van de eerste godsvrede⁶⁴. Belangrijker voor ons onderzoek is om na te gaan op wiens initiatief de hernieuwing van de godsvrede er kwam. Enkel de *Annales Elmarenses* en het *Auctarium Affligemense* bieden op die vraag een gedeeltelijk antwoord. Beide bronnen laten uitschijnen dat Boudewijn IV, graaf van Vlaanderen, de echte gangmaker van deze godsvrede geweest zou zijn. De enige die hiervoor een plausibele verklaring kon aanbrengen was Koch. Volgens Koch was deze godsvrede een regeling van een familietwist. Boudewijn V, zoon van Boudewijn IV, was in opstand gekomen tegen zijn vader, nadat eerstgenoemde in het huwelijk

⁶¹ Uitgegeven in: *Les annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand (Annales Blandinienses - Annales Elmarenses - Annales Formolenses - Annales Elnonenses)*, ed. Grierson (Ph.), Commission Royale d'histoire, 1937, Bruxelles, 89.

⁶² Uitgegeven in: *Les annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand (Annales Blandinienses - Annales Elmarenses - Annales Formolenses - Annales Elnonenses)*, ed. Grierson (Ph.), Commission Royale d'histoire, 1937, Bruxelles, 126.

⁶³ MGH, *Scriptores VI, Auctarium Affligemense (Sigeberti Gemblacensis)*, 399.

⁶⁴ De Smet (J.-M.), *De Paces Dei*, 124.

stapte met Adela van Frankrijk⁶⁵. De Smet die, door het gebrek aan niet-verhalende bronnen inzake deze godsvrede, het onderwerp niet verder uitdiepte, meent dat het gaat om een simpele hernieuwing van de eerste godsvrede, zonder meer⁶⁶. Ons insziens gaat De Smet hier iets te kort door de bocht. Het feit dat Boudewijn IV prominent naar voor geschoven wordt als dirigent van deze vredesvergadering, zij het in kwantitatief niet-representatief bronnenmateriaal, doet bij ons het vermoeden rijzen dat het hier niet om een gewone hernieuwing van de eerste godsvrede gaat. Uitsluitel is in deze kwestie verre van bereikbaar, gezien de erbarmelijke bronnenoverlevering met betrekking tot de godsvrede van Oudenaarde.

In 1036 volgt andermaal een – zij het bestwiste – *confirmatio* van de godsvrede van 1023. Deze *confirmatio* is weinig tot niet gedocumenteerd, zodat we hierover geen grote uitspraken kunnen doen. Wel blijkt een duidelijk patroon. Om de 6 – 7 jaar krijgen we een vernieuwing van de godsvrede. Dit is een restant van een eigenschap van de vroegste godsvredebeweging, zoals ze is ontstaan in Zuid – Frankrijk. De volgende godsvrede, Terwaan 1042, versterkt die tendens alleen maar.

⁶⁵ Koch (A.C.F.), “Het graafschap Vlaanderen van de 9de eeuw tot 1070”, A.G.N. I, 1981, Haarlem, 376.

⁶⁶ De Smet (J.-M.), *De Paces Dei*, 124

1.3 Godsvrede van Terwaan (1042).

In 1042⁶⁷ breekt er voor de godsvredeweging een nieuw tijdperk aan. De vrede die bisschop Drogo van Terwaan en Boudewijn V, graaf van Vlaanderen, uitvaardigen, zal zeer verre implicaties hebben⁶⁸. De vrede die in Terwaan wordt afgesloten, is niet louter meer een Pax Dei; het is een Treuga Dei, een godsbestand⁶⁹. Waar in de Pax Dei de nadruk lag op het beschermen van bepaalde categorieën personen, ligt in de Treuga Dei de nadruk op het regelen van de oorlogstijden. Men verbood in een godsbestand te vechten gedurende bepaalde tijden in het jaar.

Het is moeilijk te zeggen hoe diep de eerste godsvrede van 1024 in Vlaanderen is doorgedrongen. Het is anderzijds veel makkelijker de grote invloed die de vrede van Drogo en Boudewijn V had, te bewijzen. De Smet heeft ons dit alles op minutieuze wijze voorgedaan, zodat wij ons kunnen vergenoegen met het recapituleren van zijn bevindingen. De Smet heeft een invloed van de vrede van Terwaan tot in Normandië kunnen bewijzen. In 1042-1043, 1047, 1066-1088, 1096, 1120, maart 1127 en 1150 is de Terwaanse vrede tevoorschijn gekomen als wezenlijk onderdeel van de instellingen, zich steeds aanpassend aan tijd en ruimte⁷⁰.

De Smet heeft het moeilijk met het feit dat door vele historici deze vrede 'de vrede van Boudewijn' wordt genoemd. Pirenne⁷¹, Ganshof⁷² en D'Hondt⁷³ worden bij naam genoemd. De Smet brengt vele argumenten aan die zijn gelijk zouden moeten bewijzen. De vergadering waarop de vrede ugesproken wordt, is en blijft een bisschoppelijke synode. Het document is een document van zuiver kerkelijke aard: de geweldloze tijden die door het godsbestand gerespecteerd dienen te worden, zijn van puur kerkelijke origine. De straffen voor de niet-nalevers van het godsbestand

⁶⁷ We volgen de datering van De Smet (J.-M.), *De Pacis Dei der bisdommen van het Graafschap Vlaanderen: kritische studie en tekstuitgave*, Leuven, 1956. Hij is totnogtoe de enige die een duidelijke bewijsvoering heeft geleverd bij zijn datering.

⁶⁸ Uitgave van de vrede bij: De Smet (J.-M.), *De Pacis Dei*, 422-438.

⁶⁹ De Smet (J.-M.), *De Pacis Dei*, 426: [...] uulgo treuia Dei [...]

⁷⁰ De Smet (J.-M.), *De Pacis Dei*, 200.

⁷¹ Pirenne (H.), *Histoire de Belgique*, deel I, 1929, Brussel, 122-124.

⁷² Ganshof (F.-L.), *La Flandre sous les premiers comtes*, 1943, Brussel, 41-42.

⁷³ D'Hondt (J.), *Korte geschiedenis van het ontstaan van het graafschap Vlaanderen*, 1943, Brussel, 91.

zijn ook van puur kerkelijke aard: kerkelijke penitentie, verbod van kerkelijke begrafenissen. Hetgeen afgekondigd wordt, is een kerkelijke wet, geen grafelijk decreet. De graaf treedt, nog steeds volgens De Smet, op als meest vooraanstaande leek⁷⁴.

Wat ervoor zorgde dat geleerden als Pirenne, Ganshof en D'Hondt in deze vrede de duidelijke hand van Boudewijn zagen, heeft alles te maken met paragraaf 9 van de vrede van Terwaan: "[...] *Ceterum in hac pace nullus nisi comes terre caballicationem aut hostilitatem faciat, et quicumque in caballicatione aut hostilitate comitis fuerit in hoc episcopatu nichil plus quam sibi ac suis equis necessaria sunt ad uictum accipiant.[...]*"⁷⁵. Hierin wordt duidelijk dat de graaf zich het alleenrecht op oorlogvoering in de beschermde tijden van het godsbestand, toe-eigent. Alle argumenten van De Smet in acht genomen, menen wij toch ook, dat deze paragraaf een duidelijke illustratie is van de vroege en stevige hand die de Vlaamse graven hadden in de godsvredebeweging. Deze stelling wordt ook ondersteund door de gebeurtenissen in 1111. Graaf Robrecht II van Vlaanderen kondigt een vrede af, in afwezigheid van de kerkelijke gezagsdragers. Hij zal, tegen de traditie in, niet de vrede van Soissons (1093) hernieuwen, maar hij zal teruggrijpen naar de vrede van Terwaan. De vrede van Terwaan was voor de graaf immers veel voordeliger dan de vrede van Soissons⁷⁶.

Het onderzoek naar de oorkonden van Boudewijn V in de Thesaurus Diplomaticus leverde wel het één en ander op. Als we een bredere kijk op de zaken hanteren en op zoek gaan naar een meer algemene vredeshouding van de graaf, vooral als scheidsrechter of als bemiddelaar, komen we heel wat bruikbare elementen tegen. Een oorkonde, gedateerd op 6 januari 1042, waarin een geschil wordt opgelost tussen de abt van Sint-Bertijns en zijn *advocati*, bevat voor ons veel relevante info. In eerste instantie benoemt Boudewijn in de *narratio* nogmaals zijn grafelijke verplichtingen. Het is hij die de taak heeft om gerechtigheid te laten

⁷⁴ De Smet (J-M.), *De Paces Dei*, 198-199.

⁷⁵ De Smet (J-M.), *De Paces Dei*, 428.

⁷⁶ Bonnaud-Delamare (R.), "La paix en Flandre pendant la première croisade", 152.

geschieden en om te herstellen wat beschadigd geworden is: “etiam ab omni oppressione et iniusticia defendendo integra conservare ab aliis collata uel conseruata et in melius restituere queque male instituta uel deprauata”. Boudewijn zal zich in deze kwestie vooral als bemiddelaar opwerpen, getuige het “me mediante [...] concordante”. Later in de tekst vermeldt Boudewijn nog het feit dat de goede verstandhouding tussen de abt en de *advocati* geheel zijn verantwoordelijkheid is: “stabilitum est a me”. Boudewijn werpt zich dus op als de strenge, maar rechtvaardige graaf, die zijn verantwoordelijkheden niet wil ontlopen⁷⁷. In een aantal andere oorkonden, zien we een gelijkend discours. In een oorkonde uit 1046 bijvoorbeeld, stelt Boudewijn opnieuw dat het zijn verantwoordelijkheid is om het onrecht en de onderdrukking te verbannen uit zijn graafschap: “et ab omni oppressione et iniusticia earum exteriora bona defendendo integra conseruare”. Zodoende, vervolgt Boudewijn: “Sic enim paci et quieti seruorum dei qui in eis christo militant consulitur et sanctorum patrocinia quibus ipsi deseruiunt sine dubio adquiruntur”⁷⁸. Boudewijn toont dus nogmaals zijn bezorgdheid voor het welvaren van het Vlaamse graafschap. Een betwiste oorkonde uit 1100 levert ons nog verdere argumentatie op. Tot tweemaal toe vermeldt Boudewijn in deze oorkonde, die een zaak regelt tussen de abdij van St-Pieters te Gent en de graaf van Boulogne, het feit dat hij en niemand anders verantwoordelijk is voor de verzekering van vrede en veiligheid binnen de grenzen van zijn graafschap: “prouideamus securitatem atque defensionem” en “pacem et securitatem prouideremus”⁷⁹.

Ter besluit van deze godsvrede kunnen we ons vergenoegen met de opmerking van De Smet die stelt dat graaf Boudewijn V in deze optreedt als meest vooraanstaande leek. De sterkere hand van de graaf blijkt, maar is nog niet van die

⁷⁷ TD, 1997, W6804/D5586, Haignere (D.), *Les chartes de Saint-Bertin d'après le Grand cartulaire de Ch.-J. Dewitte*, I (648-1240), Publications de la Société des Antiquaires de la Morinie, 1886, Saint-Omer, 24, n°71 (fragm.)

⁷⁸ TD, 1997, W3823/D4129, Courtois (M.), *Chartes originales antérieures à 1121 conservées dans le département du Nord*, I, 1981, Nancy, 64-65.

⁷⁹ TD, 1997, W614/D778, Van Lokeren (A.), *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre au Mont Blandin à Gand depuis sa fondation jusqu'à sa suppression*, vol. I, 1868-1871, Gent, 95-96, n°133.

allure om van een algehele secularisering te kunnen spreken. Volgend hoofdstuk zal dit ook verder illustreren.

1.4 1042-1093: het stilzwijgen van de bronnen?

Na de vrede van Drogo van Terwaan en Boudewijn V valt een leemte in de bronnen als het gaat om bewijzen dat deze vrede hernieuwd zou zijn of dat er een nieuw vredesconcilie zou plaats hebben gehad. Pas in 1093 krijgen we opnieuw melding van een godsvredeconcilie, dit keer in Soissons.

De leemte tussen de jaren 1042 en 1093 kan opgevuld worden aan de hand van enkele narratieve bronnen. We zullen hierna de *Miracula Sancti Ursuari* en de *Vita Arnulfi* gebruiken om de toestand in Vlaanderen inzake de godsvredeweging, te illustreren.

De reden waarom Boudewijn V plots zo weinig interesse had in de godsvredeweging na 1042, kunnen we misschien verklaren door de zware oorlogstijd die over Vlaanderen heerste van 1047 tot 1056. Boudewijn was in oorlog met Hendrik III, met als inzet de controle over Lotharingen. De meeste gevechten werden op Vlaams grondgebied beslecht. Een ander gebied dat sterk getroffen werd door deze oorlog, was Henegouwen. Henegouwen lag net tussen Vlaanderen en Lotharingen en ondervond ook de nadelige gevolgen van de oorlog. De monniken van Lobbes waren daar het levende bewijs van: hun klooster werd grotendeels verwoest. De abt besliste om met de relikwieën van de heilige Ursmarus een reis door Vlaanderen te maken om zo de nodige financiële middelen binnen te kunnen rijven. Niet veel later stelde een auteur een verslag op van de reis. Het werd een heel betrouwbaar verslag, want alle mirakelen die in het verhaal voorkomen lijken een zekere vorm van authenticiteit te bezitten⁸⁰. De mirakelen zijn met andere woorden niet *over the top*, zoals in die tijd wel vaker gebeurde.

Hét belangrijkste mirakel dat de monniken tijdens hun trip verwezenlijkt hebben, was volgens de auteur het feit dat ze erin slaagden in Vlaanderen vrede te stichten. Vooral nu, na de oorlog tussen Boudewijn en Hendrik, was de situatie in Vlaanderen erg gespannen. Vele edelen waren omgekomen in de strijd en dus moest

⁸⁰ Koziol (G.), "Monks, feuds and the making of peace in 11th-century Flanders", 239-242.

de hiërarchie in de pikorde opnieuw opgesteld worden, wat veel bloedvergieten met zich meebracht. De oorlog zorgde er dus niet alleen voor dat Boudewijn zich niet meer ten volle kon concentreren op zijn vredeszending, maar ook dat de vetes, de kwaal die de godsvredebeweging net wilde aanpakken, opnieuw welig tierden⁸¹. In Strazeele kwamen de monniken ridders tegen die door geen enkele sterfelijke persoon tot vrede gebracht konden worden: "*ut nullus mortalium in eis posset componere pacem*"⁸². In Oostburg durfde zelfs niemand meer buitenkomen zonder gewapend te zijn: "*Ibi erant enim in eo oppido quadringenti ferme militum, inter quos tanta erat tempestas inimicitiarum, ut, nisi exercitu coacto, egredi domum aut regredi auderet eorum nemo*"⁸³.

Een eerste echte test voor de monniken kwam er in Bergues, waar ze door de graaf en de gravin eervol onthaald werden. Buiten de stad werd een grote volksvergadering georganiseerd. De monniken legden de relieken neer en begonnen over *pax et concordia* te spreken. Daarna kwam de echte *stroke of genius*: ze riepen alle personen die in een vete met elkaar lagen naar voor om zich te verzoenen. Wie zou in dergelijke omstandigheden gedurfd hebben de verzoening te weigeren⁸⁴?

Een tweede geval deed zich voor in Blaringhem, niet ver van Saint-Omer. Twee ridders waren beginnen bekvechten, maar de lokale heer was erin geslaagd de twee partijen te verzoenen. Niet veel later zou de ene ridder de andere toch doden. De moordenaar had zich schuil gehouden in de kerk, wetende dat de lokale heer snel zou terugkeren om gerechtigheid te eisen. Op dat moment maken de monniken hun opwachting in Blaringhem. Voor de kerk stonden 2 groepen mensen: de ene klaar om de moordenaar levend te villen, de andere groep klaar om dat te voorkomen. De monniken gingen de kerk binnen en vierden een mis. Eens buiten, maanden ze de lokale heer aan vrede met de moordenaar te sluiten, hetgeen hij weigerde. De woedende menigte stormde de kerk binnen en op dat moment

⁸¹ Koziol (G.), "Monks, feuds and the making of peace in 11th-century Flanders", 239-243.

⁸² MGH, Scriptores XV/2, *Miracula S. Ursuari in itinere per Flandriam facta*, c.5, 838.

⁸³ MGH, Scriptores XV/2, *Miracula S. Ursuari in itinere per Flandriam facta*, c.12, 840.

⁸⁴ MGH, Scriptores XV/2, *Miracula S. Ursuari in itinere per Flandriam facta*, c.8-9, 839-840.

plaatsten de monniken de relieken van de Heilige Ursmarus in het midden van de menigte. De menigte, opnieuw opgeschrikt door de handelingen de monniken, voelde een enorme vroomheid de kerk vullen. Hugo, de lokale heer, bezweek en liet de moordenaar onder zijn goedkeurend oog, vertrekken. Daarna zouden, volgen de auteur, honderden mensen zich met elkaar verzoend hebben. De heilzame werking van de monniken verspreidde als een vuurtje en al vlug maakten vele mensen gebruik van de komst van de monniken om zich met hun vijanden te verzoenen⁸⁵.

We zien dat de monniken veelal meesters waren in het creëren van situaties waarin de ruziënde personen haast niets anders konden dan tot verzoening komen. In de meeste gevallen kwamen de monniken aandraven op heilige dagen, dagen waarop processies werden georganiseerd, et cetera. Doorgedreven tactische bedenkingen waren de monniken dus totaal niet vreemd⁸⁶.

Deze verhalende bron lijkt ons vreemd in de chronologische opbouw van de godsvredebeweging. Bij iedere godsvredeafkondiging leek het alsof de graaf gestadig een sterkere inhoudelijke hand kreeg in de beweging (1024<1030<1036<1042). Dit relaas levert ons een enigszins ander beeld. Het lijkt er op dat de graaf inderdaad een steeds sterkere rol speelde in de beweging, maar dat de praktische uitwerking – op de ‘werkvloer’ dus - nog steeds door de kerkelijke overheden werd ingericht. In deze passage moeten we er ons echter ook bewust van zijn dat Boudewijn enigszins niet in de mogelijkheid was om zich vol met de vredesproblematiek in te laten, daar hij militaire verplichtingen had. Verder willen we toch ook vermelden dat op verschillende tijdstippen de reisroutes van de monniken en van de graaf – toevallig of niet – samenvielen. Het lijkt er meer op dat de monniken onder auspiciën van de graaf handelden.

⁸⁵ MGH, *Scriptores XV/2, Miracula S. Ursuari in itinere per Flandriam facta*, c.6, 839.

⁸⁶ Koziol (G.), “Monks, feuds and the making of peace in 11th-century Flanders”, 247.

1.5 Een eerste verklikker van de secularisatie van de Vlaamse godsvredebeweging: de stadskeure van Geraardsbergen.

Na Boudewijn V komt Boudewijn VI even aan de macht, tot 1071. Zijn korte regeerperiode liet ons weinig na, zeker in verband met onze problematiek. Er is geen enkel bewijs van een afgekondigde vrede onder zijn bewind. Geen enkele oorkonde is van hem bewaard gebleven.

Eén stuk echter, trok onze aandacht. Tussen 1067-1070 verleende Boudewijn VI aan de stad Geraardsbergen een stadskeure, waarin gerelateerd wordt aan het algemene vredesdiscours.

Die stadskeure geldt als verklikker voor het toegenomen grafelijke initiatief inzake opvolging en regulering van geweld. Vooral de artikelen 9, 10 en 11 belangen ons aan.

Artikel 9⁸⁷ lijkt één van de eerste uitingen geweest te zijn van de grafelijke bloedrechtspraak, zoals zo plastisch beschreven bij Boudewijn VII (cf. infra). Het artikel stipuleert dat wie iemand vermoordt, zelf ook vermoord zal worden. Dit vormt een verwoording van het talio-principe (Van Caenegem). Het moge duidelijk zijn dat de graaf zeer streng wou ingrijpen tegen het mogelijke geweld. Men wou aan de straffen vooral een beangstigende voorbeeldfunctie koppelen.

Artikel 10⁸⁸ en 11⁸⁹ trokken vooral onze aandacht door de verzwarende omstandigheid die erin vermeld wordt. Het gaat, in artikel 10, om het verwonden, maar niet doden van een persoon. In artikel 11 gaat het om het beledigen van de schepenen of de meier. Voor beide zaken wordt een boete gevorderd. Valt het

⁸⁷ Blockmans (F.), *De zoogenaamde stadskeure van Geeraardsbergen van tusschen 1067 en 1070*, 1941, Brussel, 88: [...] 9. Hier en boven, so wie eenen andren doot of sine lede afslaet, dats hoeft om hoeft, let om let, 't si en dat hi dit doe hemselfen verweerende. [...]

⁸⁸ Blockmans (F.), *De zoogenaamde stadskeure van Geeraardsbergen van tusschen 1067 en 1070*, 1941, Brussel, 88-90: [...] 10. Item, so wie eenen andren ghewondt heeft, gheslegghen heeft, of ghesteken heeft, of ter eerden ghevelt, of bi den hare ghetrocken, sal ghelden den Grave 60 schellinghen. Ende es dat sake dat ghevallen si 's Maendaeghs, so sal hi gheven den grave 6 lb. Par. [...]

⁸⁹ Blockmans (F.), *De zoogenaamde stadskeure van Geeraardsbergen van tusschen 1067 en 1070*, 1941, Brussel, 90: [...] 11. Item, so wie eeneghen van den scepenen of den Meyer, in 's graven dienst wesende, leelecheit heeft gheseyt, sal ghelden 60 schellinghen. Ende eis 't 's Maendaeghs ghevallen, so dal hi ghelden den grave 6 lb. Par. [...]

voorval echter op een maandag plaats, verzwaart de straf gevoelig. Maandag was immers de wekelijkse marktdag in de Geraardsbergen. De graaf lijkt dus zeer begaan te zijn met de marktvrede, vooral wegens de economische belangen.

1.6 De Vita Arnulfi.

De tweede verhalende bron, nuttig voor ons onderzoek is de *Vita Arnulfi*⁹⁰ die het leven van de Heilige Arnulf vertelt. Hij werd door de ‘edelen’ teruggeroepen naar Vlaanderen om op te treden tegen de vele vetes en privaatoorlogen die er woedden⁹¹. De *Vita Arnulfi* rapporteren vooral over de periode waarin Robrecht de Fries graaf van Vlaanderen was. Een veelzeggende scène speelt zich af op de jaarmarkt in het West-Vlaamse Torhout⁹². Enige dagen geleden was de zoon van Willem Langzwaard, een vooraanstaand ridder, gedood door een zekere Siger. Siger had Willems zoon op heterdaad betrapt bij een diefstal. Siger wilde zich verzoenen met de vader van zijn slachtoffer en lukte hierin door tussenkomst van Arnulfus. Willem echter zinde nog steeds op wraak en waagde zijn kans zijn vijand te doden tijdens de jaarmarkt in Torhout. Hij slaagde er echter enkel in Siger te verwonden, niet te doden. De menigte was verontwaardigd dat iemand (Willem) het had aangedurfd de marktvrede te breken. Graaf Robrecht, op dat moment ook aanwezig in Torhout, ontbood de vredebreker en het slachtoffer. Hij was woedend op de vredebreker tot hij ontdekte wie de vredebreker echt was. Robrecht, die erg gesteld was op Willem, sprak nogal laconiek tot hem: *“Miror tuam temeritatem, sed plus horreo tuam tantam debilitatem. Quandoquidem enim parcere noluisti, cur tam pueriliter ferire non eribuisti, ut manus feminea, non virilis dextra in iste cervice compareat.”*⁹³. Robrecht prikkelt Willem door te zeggen dat de verwonding(en) van Siger eerder een vrouwenhand dan een ridderhand verraden. In deze scène wordt duidelijk dat

⁹⁰ Hariulf van Oudenburg, “Vita Arnulfi episcopi Suessionensis”, ed. Holder-Egger (O.), MGH, Scriptores XV/2, 872-904 (excerpta).

⁹¹ Hariulf van Oudenburg, “Vita Arnulfi episcopi Suessionensis”, ed. Holder-Egger (O.), MGH, Scriptores XV/2, lib.II, c.14, 887: [...] Quia nempe, illo in tempore, per quaedam imo per cuncta Flandriae loca, quotidiana homicidia et insatiabiles humani sanguinis effusions pacem et quietem totius regionis turbaverant, ob hoc magnis precibus maxima nobelium multitudo impetravit ut loca in quibus maxime atrox crudelitas saeviebat, praesul Domini visitaret et mentes Flandrigenarum indociles ac cruentas de pacis ac concordiae bono aliquatenus commoneret. [...]

⁹² Hariulf van Oudenburg, “Vita Arnulfi episcopi Suessionensis”, ed. Holder-Egger (O.), MGH, Scriptores XV/2, lib.II, c.16, 888-889.

⁹³ Hariulf van Oudenburg, “Vita Arnulfi episcopi Suessionensis”, ed. Holder-Egger (O.), MGH, Scriptores XV/2, lib.II, c.16, 889.

Arnulf in eerste instantie erin slaagt de partijen te verzoenen. Later, wanneer de vrede toch gebroken wordt en het nu de verantwoordelijkheid van de graaf betreft, wordt er door deze laatste laconiek en ongepast gereageerd. Vele historici hebben in het breken van de vrede Willem in Torhout een grafelijke vrede willen zien, maar dat kunnen we niet aanvaarden. Het gaat om een marktvrede (Van Caenegem).

Wetende dat Robrechts houding tegenover de Kerk in het algemeen en het vredesdiscours specifiek, niet van harte was, mogen we besluiten dat deze graaf wellicht de vreemde eend in de bijt vormt in het rijtje van Vlaamse graven. Van meet af aan stelt de graaf zich soepel op tegenover de godsvredebeweging. Boudewijn V, die door militaire verplichtingen niet met volle inzet de godsvredebeweging kan propageren, was hoogstwaarschijnlijk de beweging wel genegen, daar het onder zijn auspiciën zijn dat de monniken van Lobbes aan hun pacificatiereis beginnen. We mogen ook niet uit het oog verliezen dat de reis van de monniken van Lobbes een *fund-raising* gebeuren was, waarbij enkel genoeg middelen moesten gevonden worden waarmee de heropbouw van hun klooster bekostigd kon worden. De pacificatiereis van Arnulf, onder Robrecht de Fries, lijkt eerder een dwingend karakter gehad te hebben. Robrecht lijkt zich niet geïnteresseerd te hebben in de vredesbeweging en de reis van Arnulf werd vooral gesteund door de lokale edelen die de vele gewelddaden meer als beu waren. Waar de andere graven zich oprecht hebben ingezet voor de vredesbeweging, lijkt Robrecht die instelling dus met de voeten getreden te hebben.

1.7 Besluit bij hoofdstuk 1.

We hebben van bij aanvang opgemerkt dat de beginsituatie in Vlaanderen zeer dubbelzinnig was. Waar de oorspronkelijke godsvredebeweging in Zuid – Frankrijk een puur kerkelijk gegeven betrof, merken we in Vlaanderen meteen een zekere grafelijke stempel op het hele gebeuren. De zaken blijven vanaf 1023 tot 1042 behoorlijk stereotiep: afkondigingen van godsvredes waarbij vooral bepaalde goederen en personen gespaard worden.

In 1042 zien we, onder Boudewijn V en bisschop Drogo van Terwaan een nieuwigheid. Die nieuwigheid is tweërlei: enerzijds zien we de intrede van het godsbestand, waarin niet zozeer bepaalde goederen of personen beschermd worden, als we volledige geweldloze periodes worden afgekondigd. Op een tweede niveau zien we de versterkte grafelijke hand, vooral wat betreft het besproken artikel 9.

Verder hebben we gezien, via de *Miracula Sancti Ursuari* en de *Vita Arnulfi*, dat verhalende bronnen enig soelaas kunnen bieden waar de niet – verhalende bronnen in stilzwijgen gehuld zijn. Enige tekstkritiek is hier echter ook aangewezen.

Het moge duidelijk zijn dat we na dit eerste hoofdstuk, wat samenvalt met Strubbes grafelijk – kerkelijke fase in de godsvredebeweging en op de vooravond van Robrecht I's mandaat, nog niet kunnen spreken van een geseculariseerde beweging. Rekening houdend met Gernhubers seculariseringsmodel zien we desalniettemin dat de eerste 2 criteria ervan vervuld zijn. enerzijds is het volk geactiveerd, anderzijds krijgen we een nieuwe houding tegenover de rechtstaat, wat verklikt wordt door de beginnende codificatie – activiteit. Een onmiddellijke overgang naar een puur geseculariseerde beweging kunnen we niet aanvaarden. De regeerperiodes van Robrecht I, Robrecht II en Boudewijn VII zijn echter van die aard, dat we ze hebben kunnen kwalificeren als scharnier – en/of kantelpunten in de secularisering van de Vlaamse godsvredebeweging. Robrecht II en Boudewijn VII zullen vooral benaderd inzake hun drang om de godsvredebeweging tot een grafelijke instrument om te vormen. De goede wil was er wel, de tijd was er echter

nog niet rijp voor. Robrecht I zal eerst aan bod komen. Hij was de vreemde in de bijt in de chronologische opeenvolging van Vlaamse graven, zoals infra zal blijken.

In deze periode krijgen we toch al enkele hints die richting secularisering neigen. Uit de bronnen blijkt Boudewijn V een zeer goed heerser geweest te zijn, die zich volledig inzette ten voordele van de vredesbeweging. Bij hem zien we dan ook de eerste godsvredebepalingen, ten voordele van de graaf (artikel 9). Van Boudewijn VI, die ons anders haast niets naliët, hebben we een stadskeure voor Geraardsbergen kunnen onderscheppen. Ook de bepalingen daarin verraden een zekere tendens tot secularisering.

2 Hoofdstuk 2: de scharnierperiode.

2.1 De vrede van Soissons (1093)

De leemte, tussen de Terwaanse vrede (1042) en de vrede van Soissons, hebben we hierboven geïllustreerd aan de hand van enkele fragmenten uit de *Miracula Sancti Ursuari*. Robrecht de Fries, graaf van Vlaanderen van 1071 tot 1093 verwaarloosde de vrede. Op den duur was de relatie tussen Robrecht en de Kerk uitermate verzuurd. Daarbovenop kwam dat Robrecht, na zijn terugkeer uit het Heilig Land, zijn *ius spolii* op goederen van overleden geestelijken nog strenger ging opvolgen. Robrecht zal na zijn pelgrimstocht in geldnood verkeerdt hebben om zijn reiskosten te vergoeden, zijn prestigepolitiek verder te voeren en om een leger naar het Heilig Land te sturen. Uiteindelijk kwam het erop neer dat Robrecht zich alle bezittingen van overleden geestelijken toe-eigende, onder het voorwendsel dat het allemaal om slechte gelovigen ging. De geestelijken klaagden op velerlei manier en kregen Robrecht uiteindelijk over de streep door te dreigen met een algemeen Vlaams interdict. Kort na de verzoening, op 13 oktober 1093, zou de Fries sterven.

Het is daarom aangewezen niet Robrecht I, maar wel zijn zoon Robrecht II, te situeren bij deze godsvrede. De vrede werd in 1093 in Soissons, in de kerkprovincie Reims, afgekondigd en zou niet veel later ook in Vlaanderen bevestigd worden⁹⁴.

Vele historici hebben deze vrede gezien als een grafelijke vrede, een *pax comitis*⁹⁵. We kunnen hier niet mee akkoord gaan en wel om volgende redenen. De vrede zoals in Soissons afgekondigd, gebeurde zonder de aanwezigheid van de graaf. Wanneer de vrede uiteindelijk in Vlaanderen bevestigd wordt, laat de graaf er nog een canon aan toevoegen. Dat canon wordt hier in vertaling (De Smet)

⁹⁴ De Smet (J.-M.), *De Paces Dei*, 227-234.

⁹⁵ Zie Heirbaut (D.), *Graaf en vazallen: een institutionele analyse van enkele aspecten van de feodo-vazallitische relaties tussen de graaf van Vlaanderen en zijn vazallen van de meerderjarigheid van Boudewijn IV tot Boudewijn IX (ca. 990 – aanvang 1206)*, 1988, Gent, Diss. Lic. Geschiedenis, 2 v, 182. De Smet (J.-M.), *De Paces Dei der bisdommen van het Graafschap Vlaanderen: kritische studie en tekstuitgave*, Leuven, 1956, 202-234

weergegeven: “Uit liefde tot God zal graaf Robrecht deze vrede onderhouden in heel zijn land, en dit zullen ook wederzijds de zijnen doen, met dien verstande nochtans dat, indien er in zijn rijk een burcht door verraad zou worden prijsgegeven of zonder zijn instemming zou worden opgetrokken, hij deze vesting met de wapens zal veroveren of ze zal vernietigen, zowel in de tijd door de vrede beschermd als wanneer oorlogsverrichtingen toegelaten zijn. Ook zijn ‘ost’ naar de koning en zijn tochten tegen het land van zijn neef Boudewijn zal hij ondernemen⁹⁶.” Het is deze toevoeging, die we kennen langs het Liber Floridus, die ervoor gezorgd heeft dat vele historici opteelden om deze vrede een grafelijke vrede te noemen.

Het zwaarste punt van kritiek dat wij hiertegen willen inbrengen, vinden we in canon zes van dezelfde synodale tekst van Soissons. In dat canon wordt gestipuleerd dat de bisschop –haast ex officio- gewapenderhand mag optreden tegen een vredebreker, nadat een fiat gegeven wordt door een college van *bonorum virorum*⁹⁷. De seculiere overheid lijkt dus louter een uitvoeringsagent van de kerkelijke overheid te worden. Meer nog, in 1111 zal Robrecht II, net voor zijn overlijden, althans volgens Bonnaud - Delamare een nieuwe vrede afkondigen, waarop de kerkelijke gezagsdragers niet uitgenodigd zijn. Als basis voor de vrede wordt teruggegrepen naar de vrede van Drogo van Terwaan en Boudewijn V, omdat die voor de grafelijke macht de meeste voordelen inhield. Deze punten van kritiek zorgen er volgens ons voor dat we niet louter van een grafelijke vrede kunnen spreken. De graaf bekleedt nog steeds een prominente plaats in de godsvredebeweging, maar niet in die zin dat we hier van een ‘*pax comitis*’ kunnen spreken. De these van Bonnaud – Delamare, hoewel zeer nuttig voor ons, was niet uit eerste hand te verifiëren. Het feit dat vele historici, waaronder Strubbe en De Smet

⁹⁶ De Smet (J-M.), *De Paces Dei*, 220.

⁹⁷ De Smet (J-M.), *De Paces Dei*, 444: [...] VI. Statuimus iterum ut, si episcopus, ex consilio bonorum virorum, super excommunicatum illum, qui pacem non confirmaverit uel confirmatam infregerit, exercitum ducere decreuerit, omnes parochiani eius ad defensionem pacis eum unanimiter adiuuent, et ipse episcopus, secundum modum laborum penitentie, eorum modum imponat. [...]

niet veel geloof hechten aan die these, zorgt er voor dat we die best met de bodige voorzichtigheid benaderen.

Het onderzoek naar de oorkonden van Robrecht de Fries leverde de verwachte resultaten op, wetende dat hij de interne vrede van het graafschap grotendeels aan zijn laars lapte. Een eerste iets wat opviel bij het onderzoek naar de oorkonden van Robrecht de Fries, was het vredesdiscours in de oorkonden die bestempeld worden als 'twijfelachtig'. Er lijkt een correlatie te zijn tussen de betrouwbaarheid van de bron en zowel het kwantitatieve als kwalitatieve gehalte van het vredesdiscours in die bepaalde bron⁹⁸. De oorkonden die van de Fries zelf uitgaan, reppen haast met geen woord over de interne vrede of algemene veiligheidsvoorzieningen. Op 12 juni 1177 bevestigt Filips van den Elzas een oorkonde van Robrecht de Fries. Filips noemt de Fries: "Robertus barbatus nobilissime memorie princeps ecclesie sancti Petri Casletensis contulit in pace libera et quieta perpetua"⁹⁹. Bij de Fries zien we dus duidelijk weinig interesse in de algemene vredeshuishouding binnen zijn graafschap. Het betreft een geweten veronderstelling die door dit oorkondeonderzoek enkel maar gestaafd kan worden. In retrospect wordt de Fries door zijn troonsopvolger, Filips, dan wel als een vredevol en verantwoordelijk iemand afgeschilderd, waarschijnlijk om de breuk die er met Robrecht is gekomen, inzake de interesse in de godsvredeweging, met de mantel der liefde toe te dekken.

Wat evenwel meer opleverde in het oorkondenonderzoek van Robrecht de Fries, was het onderzoeken van de oorkonden gericht aan Robrecht zelf. Alle oorkonden die Robrecht kreeg, kwamen uit van de paus. Veelal wees de paus Robrecht op zijn vredesmissie. In een oorkonde, gedateerd 25 maart 1076, wijst de

⁹⁸ Dit zien we o.a. bij: TD, 1997, W98/D98, Vercauteren (F.), *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Publications de la commission royale d'histoire, 1938, Bruxelles, 1-3, n°1. TD, 1997, W649/D822, Vercauteren (F.), *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Publications de la commission royale d'histoire, 1938, Bruxelles, 4-5, n°2. TD, 1997, W2307/D2572, Vercauteren (F.), *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Publications de la commission royale d'histoire, 1938, Bruxelles, 5-6, n°3.

⁹⁹ TD, 1997, W7625/D5912, De Hemptinne (Th.)-Verhulst (A.), *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-september 1191)*, II. Uitgave. Band II.

paus Robrecht op de vredelievendheid van zijn voorgangers¹⁰⁰. In een oorkonde uit 1082, in verband met de aanstelling door Robrecht van de simonieke Lambert als bisschop van Terwaan, vertelt Gregorius VII Robrecht dat men hem ziet als beschermheer¹⁰¹. De paus wil Robrecht dus dwingen zijn vredesmissie au sérieux te nemen. In een oorkonde, gedateerd 2 december 1092, vinden we een bewijs voor de vele wandaden die de Fries deed tegenover de Kerk. Meer specifiek gaat het over het reeds vermelde misbruik van Robrechts *jus spoli* op de goederen van overleden monniken¹⁰². Wat we dus zien bij het oorkondenonderzoek van Robrecht de Fries is enerzijds, zoals reeds geweten, een totale desinteresse in de interne vredeshuishouding van het graafschap. Anderzijds, zien we ook dat externe krachten Robrecht op zijn vredesmissie wijzen en hem trachten zo ver te krijgen als dat hij die missie ook daadwerkelijk au sérieux zou nemen.

De opvolger van de Fries, Robrecht II, heeft een totaal andere erfenis nagelaten inzake oorkonden en hun vredesdiscours. In 3 gevallen grenst hij bij een abdij zijn jurisdictie af ten opzichte van dat van een abdij¹⁰³. In 1 geval, namelijk voor de abdij van Drongen, maakt hij deze laatste vrij van elke vorm van seculiere jurisdictie¹⁰⁴. Veel meer dan de rechtschapenheid van Robrecht II hieruit afleiden, kunnen we niet doen. In vele van zijn oorkonden verwijst hij zelf naar zijn plicht als graaf om de vrede te bewaren en rechtvaardig op te treden, geheel in tegenstelling tot zijn

¹⁰⁰ TD, 1997, W6768/D5580, Santifaller (L.), *Quellen und Forschungen zum Urkunden- und Kanzleiwesen Papst Gregors VII. I. Teil. Quellen: Urkunden. Regesten. Facsimilia*, 1957, Citta del Vaticano, 110-113, n°114 (+facs.)

¹⁰¹ TD, 1997, W6614/D5525, Cowdrey (H.E.J.), *The 'epistolae vagantes' of pope Gregory VII (Oxford medieval texts)*, 1972, Oxford, 110-113, n°46.

¹⁰² TD, 1997, W5504/D5246, De Smet (J.J.), *Recueil des chroniques de Flandre*, Publications de la Commission royale d'Histoire, vol. I, 3.

¹⁰³ TD, 1997, W111/D111, Vercauteren (F.), *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Publications de la commission royale d'histoire, 1938, Bruxelles, 38-41, n°12. TD, 1997, W133/D133, Koch (A.C.F.), "Actes des comtes de Flandre de la période de 1071 à 1128", in *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, 122 (1957), 267-268, n°1. TD, 1997, W222/D224, Vercauteren (F.), *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Publications de la commission royale d'histoire, 1938, Bruxelles, 120-122, n°45.

¹⁰⁴ TD, 1997, W104/D104, Vercauteren (F.), *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Publications de la commission royale d'histoire, 1938, Bruxelles, 19-21, n°7.

voorganger, Robrecht I¹⁰⁵. Robrecht II vaardigde samen met zijn echtgenote, Clémence, ook heel wat oorkonden uit, waarin we een interessante constante konden vaststellen. In vele van die oorkonden zien we in de *corroboratio* van de tekst een geijkte formule waarin gesteld wordt dat het grafelijke zegel, gehecht aan de oorkonde, een garantie is op een geweldloze toekomst.

Onder het bewind van Robrecht II krijgen we nog 2 godsvrede - afkondigingen: de eerste in Sint – Omaars (1100), de tweede in Soissons (1096-1106). Veel nieuws kunnen we uit die afkondigingen niet distilleren, daar ze vooral hernieuwingen van de vrede van Soissons uit 1093 zijn. Het meest interessante aan de godsvrede van Sint – Omaars (1100), in onze optiek, wordt gevormd door een conversatie tussen de graaf en de aartsbisschop Manasses. In een briefwisseling wordt duidelijk dat de aartsbisschop, de graaf en de andere bisschoppen over kerkelijke aangelegenheden hebben gepraat. De aartsbisschop gaf de graaf in eerste instantie toestemming om de geëxcommuniceerde echtgenoten van de priesters gevangen te zetten. De bisschoppen kloegen over de houding van de aartsbisschop, waarna de laatste diende te erkennen dat hij over de bisdommen, die een bisschop hadden, geen enkele macht bezat. Onmiddellijk volgt er een nieuwe brief van de aartsbisschop, gericht aan de graaf, waarin staat dat de graaf of zijn landheren niet mochten overgaan tot de aanhouding en gevangenzetting van geëxcommuniceerde echtgenoten van priesters. Enkel wanneer een bisschop uitdrukkelijk hulp van de graaf zou vragen, is de graaf gerechtigd op te treden. De afzonderlijke bisschoppen zullen dus de priesters in overtreding in de eerste lijn opvangen en aanmanen hun levenswandel te beteren. Pas als ze niet willen luisteren, en hun overtreding handhaven, mag de graaf interveniëren. Deze maatregel moeten we uiteraard contextualiseren. De reactie van de hogere geestelijkheid is zeer begrijpelijk in het licht van de wanpraktijken ten opzichte van de Kerk die gebeurd zijn onder Robrecht

¹⁰⁵ TD, 1997, W4012/D4323, Huyghebaert (N.) – Six (J.), “La forêt d’Houthulst, possession de Corbie et les comtes de Flandre”, in *Corbie, abbaye royale, volume du XIIIe siècle centenaire*, 1963, Lille, 245-247. TD, 1997, W120/D120, Vercauteren (F.), *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Publications de la commission royale d’histoire, 1938, Bruxelles, 70-74, n°24.

de Fries. De graaf zomaar het recht laten gehuwde geestelijken te straffen, was een terugkeer naar de misbruiken onder Robrecht de Fries¹⁰⁶.

¹⁰⁶ De Smet (J-M.), *De Paces Dei*, 259-260.

2.2 Boudewijn VII.

Boudewijn VII was opnieuw, in navolging van Robrecht II, iemand die zich hard inzette voor de godsvredebeweging. Hij was nog een zeer jonge snaak toen hij de titel van graaf verkreeg. Net daarom achtten de personen met slechte bedoelingen dit het gepaste moment om alle regelgeving aan hun laars te lappen. Al snel werd duidelijk dat Boudewijn de vredesverantwoordelijkheid ten volle op zich zou nemen. Kort na zijn troonsbestijging zou Boudewijn zijn edelen al een vrede laten zweren. Enige inbreng van de Kerk is hier dus al totaal vreemd.

Twee maanden nadat kreeg Boudewijn al te maken met roofridders. Alle handelingen van Boudewijn VII zijn door Herman van Doornik opgetekend en ons overgeleverd. Uit het werk van Herman van Doornik hebben we 3 passages kunnen distilleren waaruit een zekere genegenheid van Boudewijn jegens de vredesbeweging blijkt. Op een dag werd een oud vrouwtje bestolen door een roofridder. De schurk ging ervandoor met 2 koeien. Het vrouwtje diende klacht in bij de graaf en wist de graaf te vertellen waar de dief die nacht zou slapen. De graaf stuurde er 's nachts zijn troepen naartoe en pakte de dief op. Iedereen smeekte de graaf de ridder niet op te hangen of de ogen uit te steken. Boudewijn suste de menigte door te zeggen dat hij geen van beide straffen zou uitvoeren. Hij beval wel onmiddellijk een groot koperen vat te installeren op de markt. Niet veel later kookte hij de ridder levend in het grote vat. Iedereen was met verstomming geslagen en niemand durfde het ooit nog aan een diefstal te plegen binnen het graafschap¹⁰⁷. Dit verhaal lijkt van de hand van een fantast geschreven te zijn, maar ook Van Caenegem ziet niet in waarom dit verhaal niet zou hebben kunnen plaatsvinden¹⁰⁸. In Gent, aan de Sint-Pietersabdij, hoort Boudewijn een oud vrouwtje klagen. Een ridder had haar bestolen, opnieuw ging het om een koe. Boudewijn moest de vespers in de Sint-Pietersabdij. Hij gaf het vrouwtje zijn mantel zodat hij zeker niet zou vergeten haar verhaal gehoor te geven. De edelen wilden na de dienst met de graaf over andere

¹⁰⁷ Herman van Doornik, *Liber de restauratione*, 37-38.

¹⁰⁸ Caenegem (R.C. Van), *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen*, 67-68.

dingen praten, maar de graaf antwoordde hen dat hij niet met hen zou praten vooraleer er gerechtigheid geschiedde in de zaak van het oude vrouwtje. In latere overnames van dit verhaal worden de personages wat aangepast, maar de hoofdlijnen worden telkens behouden¹⁰⁹. Een derde verhaal gaat over 10 ridders die een handelaar, op weg naar de jaarmarkt in Torhout, bestelen. De graaf laat de ridders in een huis opsluiten. De families van de dieven komen de graaf smeken hen niet op te hangen en beloven de graaf veel geld en vele paarden. De vele geschenken leken de graaf te kunnen overtuigen hij ging terug binnen bij de dieven. Toch beval hij zijn dienaars de dieven op te knopen. De dienaars weigerden dit, omdat ze niet de blijvende woede van de families van de dieven over zich heen wilden krijgen. De graaf gebod de dienaren buiten te wachten. Boudewijn vertelde de dieven dat de enige manier om te ontkomen, het opknopen van hun kompanen was. Zodoende waren 9 dieven opgehangen en bleef de sterkste over. Boudewijn beval deze laatste een strop rond zijn nek te doen en op een stoel te gaan staan. De graaf schopte de stoel weg en zo was de laatste ridder ook dood. De graaf ging buiten en vertelde de families de dieven te waarschuwen voor verder delinquent gedrag. Boudewijn besteed zijn paard, gaf het de sporen en verdween van het toneel¹¹⁰.

Kunnen we de vrede, die Boudewijn zijn edelen bij aanvang van zijn ambt liet zweren, nu als een ware '*pax comitis*' aanduiden? In de literatuur wordt nogal omslachtig met deze vraag omgegaan. De Smet noch Strubbe¹¹¹ durven deze vraag resoluut te beantwoorden. Platelle raakt de kwestie ook aan, maar spreekt enkel van '*la paix*'¹¹². De passage zelf kan niet bewijzen dat Boudewijn een grafelijke vrede afkondigt. Hij wil enkel de bestaande vrede bestendigen en vraagt hetzelfde van zijn edelen.

¹⁰⁹ Herman van Doornik, *Liber de restauratione*, 38.

¹¹⁰ Herman van Doornik, *Liber de restauratione*, 38-39.

¹¹¹ Strubbe (E.), *De godsvreden in Vlaanderen: oorkonden en losse aantekeningen*, 1929, Brugge, 21p. Strubbe heeft het wel over het feit dat voor hem de godsvredeweging vanaf de 12de eeuw een puur grafelijke inslag kreeg. De grafelijke vrede zelf echter, is volgens Strubbe nog steeds niet uit vertrouwde bron bewezen.

¹¹² Platelle (H.), "La violence et ses remèdes en Flandre au XIe siècle" in: *Sacris Erudiri*, (XX), 1971, 121

Een onderbouwd antwoord zouden we kunnen leveren door ons onderzoek op de oorkonden van graaf Boudewijn VII. Op 27 december 1114¹¹³ vaardigt graaf Boudewijn een oorkonde uit, houdende een grondoverdracht. In het *eschatocol*, bij de tijdsaanduiding, verwijst de graaf terug naar de datum als de derde dag na het afkondigen van de vrede. (nog aanvullen vanuit De Smet). Alleen dit al wijst er op dat de graaf affectie toonde voor de godsvredeweg.

Een tweede frappant iets is dat Boudewijn in een oorkonde, gedateerd 15 september 1116, gericht aan de stad Ieper, de vuur – en waterproef en het gerechtelijk duel laat vervangen¹¹⁴. In het licht van de 3 criteria die Gernhuber ons gaf (cf. supra), kunnen we hier een brug slaan naar de derde en laatste stap in de secularisering van beweging. Boudewijn lijkt hier de eerste voorzichtige stappen richting modernisering van het strafrecht te nemen.

Besluitend willen we de subtitel die de graven Robrecht II en Boudewijn VII omvatte, rechtvaardigen. In onze optiek vormen zij het scharnier tussen het gemengd kerkelijke – grafelijk karakter van de Vlaamse godsvredeweg en de radicaal geseculariseerde vredesbeweging zoals die zich begint af te tekenen bij Karel de Goede en de Elzasser – graven. Voortbouwend op het seculariseringsmodel dat Gernhuber ons gaf, zien we dat, van meet af aan, de eerste 2 criteria in Vlaanderen zijn vervuld, namelijk de activering van de massa en een nieuwe visie ten aanzien van de staatsordering, waarin men wou evolueren van een hoofdzakelijk mondelinge overlevering naar een meer planmatige rechtsorde. Het enige criterium wat nog vervuld diende te worden, was het moderniseren/revolutionaliseren van het strafrecht, waarbij we vooral bij Boudewijn de eerste stappen naartoe zien.

¹¹³ TD, 1997, W5146/D241, Vercauteren (F.), *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Publications de la commission royale d'histoire, 1938, Bruxelles, 153-155, n°65.

¹¹⁴ TD, 1997, W259/D261, Vercauteren (F.), *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Publications de la commission royale d'histoire, 1938, Bruxelles, 177-178, n°79..

2.3 Besluit bij Hoofdstuk 2.

Robrecht I werd als eerste besproken. Bij hem viel vooral zijn totale desinteresse in de binnenlandse vredeshuishouding op. Opnieuw werd een beeld, opgehangen door verhalende bronnen, geverifieerd door bronnenonderzoek, met name het onderzoek naar de oorkonden van graaf Robrecht I. Daaruit bleek dat ook de paus zich zorgen maakte om de houding van de graaf en hem tot vervelens toe op de vingers tikte. Daarmee lijkt een zeker unicum in dit werkstuk geslopen te zijn. we moeten constateren dat Robrecht I als enige Vlaamse graaf zich totaal niet interesseerde in de vredesbeweging.

Robrecht II had alle moeite om de scheve situatie, gecreëerd door zijn voorganger, opnieuw recht te trekken. Bonnaud – Delamare gaf ons een zeer interessant inzicht, maar om 2 redenen kunnen we niet zonder meer zijn ideeën overnemen. Enerzijds hebben we de mogelijkheid niet gehad zijn ideeën uit eerste hand voldoende te verifiëren, anderzijds zijn er genoeg tot de verbeelding sprekende historici voor ons geweest (onder andere Strubbe), die Bonnaud – Delamares met de grond gelijkmaakten.

Boudewijn VII zou de lijn, geïnitieerd door Robrecht II, doortrekken. Bepaalde van zijn handelingen doen reeds een vorm van secularisatie oproepen, doch hebben we moeten besluiten dat het bij Boudewijn nog niet 100% het geval was. Hij lijkt evenwel de juiste attitude te hebben gehad inzake secularisatie van de beweging.

3 Hoofdstuk 3: De laatste fase: Karel de Goede en de Elzasser - graven

3.1 Karel de Goede.

Graaf Karel is in onze chronologische opeenvolging van Vlaamse graven, de eerste graaf waarvan heel wat ‘intieme’ documenten nagelaten zijn. Er is het dagboek van Galbert van Brugge, de *Vita Karoli* van Walter van Terwaan en de oorkonden van Karel in de *Thesaurus Diplomaticus*.

In hun inleiding op de vertaling van Galberts *De Moord op Karel de Goede*, vermeldt Van Caenegem meteen Karels primordiale rol in de ontwikkeling en definitieve secularisering van de godsvredeweging. Quasi onmiddellijk werd Karel als martelaar van de godsvrede, de Kerk en het recht verheven¹¹⁵. Galbert wijst er ons in zijn dagboek op dat reeds in het vierde regeringsjaar van graaf Karel alles peis en vree was in Vlaanderen: “*alles bloeide, alles lachte en alles genoot van veiligheid – dankzij rechtvaardigheid en vrede- en velerlei geneugte*”. Hierbij krijgen we, via Galbert, het beeld dat bij de troonsbestijging van Karel, opvolger van Boudewijn VII, er nog wat werk aan de winkel was. Galbert stelt dat Karel de vrede diende te restaureren, dus moet ze in de voorgaande jaren wel met de voeten getreden zijn geweest. Zoals reeds gezegd, hebben we van Boudewijn VII, door de bronnen heen, een behoorlijke positieve houding tegenover de godsvredeweging gezien. Galbert lijkt dit tegen te spreken, maar wij menen dat Galbert dit doet om het contrast met Karel en de uniciteit van graaf Karel in de verf te zetten. Hetzelfde doet Galbert in feite met Willem Clito, de man die na de dood van Karel de Goede de macht opneemt.

Karel zorgde er ook voor dat zijn graafschap bij de handelaars een positieve uitstraling genoot, door vele marktvredes af te kondigen. Hij verbood ook het dragen van pijl en boog. Alles werd in het werk gesteld om een vreedzame gemeenschap te vormen waarbinnen op politiek, sociaal en economisch vlak alles op wieltjes liep. Galbert duidt er ook op dat door de zeer vreedzame situatie iedereen goed op de

¹¹⁵ Caenegem (Van R.C.), Demyttenaere (A.) en Devlieghe (L.), *De moord op Karel de Goede (door Galbert van Brugge)*, 1999, Leuven, 23.

hoogte was van de rechtsregels en dat niet alle twisten meer met de vuisten werden opgelost, maar er plaats werd gecreëerd voor rechtsgedingen. Het prototype van de geoliede rechtsstaat leek dus geboren¹¹⁶.

Tot tweemaal toe weigerde Karel een nieuw ambt, en niet van de minste. Er werd hem gevraagd keizer van het Heilig Roomse Rijk, na de dood van keizer Hendrik V, en koning van Jeruzalem te worden. Tweemaal bedankte Karel vriendelijk voor de job. Galbert geeft ons een mooi beeld van het waarom van die weigering: de mensen die enorm begaan waren met Vlaanderen, vreesden dat de fysieke afwezigheid van de graaf in zijn graafschap opnieuw tot ongeregelde heden en geweld zou leiden. De mensen die de graaf niet zo genegen waren, ijverden volop om de graaf te overtuigen toch de buitenlandse ambten op te nemen, zodat zij wat meer speelruimte zouden krijgen in Vlaanderen. Uit dit alles blijkt dat het vredesideaal en de belichaming van die vrede en gerechtigheid persoonlijk verbonden was met de figuur van de graaf, graaf Karel¹¹⁷. Dit onderzoeksresultaat wordt verder gestaafd door de passage in Ieper net na de moord op Karel de Goede. via verschillende kanalen werden de Ieperlingen geïnformeerd over de dood van de graaf en in allerijl braken de handelaars hun waar op en sloegen op de vlucht. De vrede in het algemeen, en de marktvrede in dit geval specifiek, was met de persoon van de graaf verbonden. Eens hij er niet meer was, kon die vrede niet langer gegarandeerd worden¹¹⁸.

Karel kwam ook persoonlijk tussen in geschillen. Enkele landlieden uit het Ieperse smeekten de graaf hun bezittingen terug te vorderen van de neven van de proost. De graaf besloot het huis van Borsiard plat te branden. De neven van de proost komen zich wat later verontschuldigen en Karel belooft hen even rechtvaardig als de anderen te behandelen, als ze stoppen met het roven en plunderen. Hier wordt opnieuw het beeld opgehangen van Karel die de vrede boven alles verkiest.

¹¹⁶ Caenegem (Van R.C.), Demyttenaere (A.) en Devliegher (L.), *De moord op Karel de Goede*, 112-113.

¹¹⁷ Caenegem (Van R.C.), Demyttenaere (A.) en Devliegher (L.), *De moord op Karel de Goede*, 116-119.

¹¹⁸ Caenegem (Van R.C.), Demyttenaere (A.) en Devliegher (L.), *De moord op Karel de Goede*, 135.

Na de moord op Karel ontstaat er een enorme chaos waarbinnen de twee groeperingen, de moordenaars van Karel en de wrekers van de moord op Karel, het moeilijk hebben hun ridders in het gelid te houden. Diegenen die de moordenaars wilden te pakken krijgen, vooral de hogere *pairs* van het graafschap, zweerden een eed dat ze in hun zoektocht naar en gevecht met de moordenaars de goederen van de andere burgers zouden respecteren¹¹⁹. Niet veel later kregen de *pairs* hulp van de Gentenaars, volgens Galbert een allegaartje van plunderziek geboefte dat er enkel op uit was zich te verrijken in het oorlogsgewoel. De Gentenaars dienden, voor de stadspoorten van Brugge, een eed te zweren tegenover de Bruggelingen waarin ze beloofden de goederen van de Bruggelingen niet te beroeren¹²⁰. Bij de uiteindelijke inname van de burcht van de moordenaars, gingen de bevrijders toch massaal aan het plunderen en roven¹²¹. Galbert beschrijft met walging deze passage. De graaf kon er dus blijkbaar voor zorgen dat alles behoorlijk gesmeerd liep binnen zijn mandaatsgebied, de *pairs* daarentegen konden niet voorkomen dat de onderdanen massaal aan het roven en plunderen sloegen.

Galbert geeft ons ook een inkijk in welke mate de regelingen, getroffen in een godsbestand, navolging kenden. Op zondag 13 maart 1127, in het heetst van de strijd, zouden de partijen de vrede gerespecteerd hebben¹²². Ook verder komt Galbert op deze kwestie nog eens terug. De leiders van het verzet tegen de moordenaars riepen op een zondag, vreedestijd dus, op om de toren waarin de belegerden zich schuilhielden, aan te vallen. De belegerden waren in het nauw gedreven en de leiders van het verzet wilden met deze actie, een belegering tijdens vreedestijd, de moordenaars alle moed compleet ontnemen. Volgens Galbert nochtans, was alle andere zondagen, de vrede gerespecteerd geworden¹²³.

¹¹⁹ Caenegem (Van R.C.), Demyttenaere (A.) en Devliegher (L.), *De moord op Karel de Goede*, 157.

¹²⁰ Caenegem (Van R.C.), Demyttenaere (A.) en Devliegher (L.), *De moord op Karel de Goede*, 158-159.

¹²¹ Caenegem (Van R.C.), Demyttenaere (A.) en Devliegher (L.), *De moord op Karel de Goede*, 170-171.

¹²² Caenegem (Van R.C.), Demyttenaere (A.) en Devliegher (L.), *De moord op Karel de Goede*, 158.

¹²³ Caenegem (Van R.C.), Demyttenaere (A.) en Devliegher (L.), *De moord op Karel de Goede*, 179.

Als we nu alle voorgaande resultaten, vanuit Galbert van Brugge en Walter van Terwaan, koppelen aan de onderzoeksresultaten vanuit de *Thesaurus Diplomaticus*, komen we tot gelijkaardige resultaten. In verschillende oorkonden werpt Karel zich op als *defensor*. Meestal verklaart hij zich *defensor ecclesiae*¹²⁴. Een andere oorkonde, zij het een betwiste, trekte ook onze aandacht. In die oorkonde, gedateerd 1123, richt Karel zich tot de abt van Lo. Inhoudelijk gaat het om een bevestiging van een oorkonde van Robrecht II, waaraan Karel nog enkele huizen toevoegt ten gunste van de abt van Lo. Karel vermeldt plots het volgende:

“Si autem furta duella raptus mulierum quod uulgo dicitur wifuerdragan homicidia infra predictos terminos euenerint et horum quorumlibet reus inibi capiatur uel si aecclesia de huiusmodi clamorem michi faciente sententiae capitali aut membrorum mutilationi iuste dampnetur quod modum uel uires eius excedit hoc procul dubio ad ius meum pertinebit ea uidelicet condicione ut si reus per pecuniam redemptus fuerit duas partis pecuniae pro emunitate aecclesia habet tercia uero meis usibus cedat salua in omnibus sancte Romane aecclesiae auctoritate”.

In deze passage komen de meeste van de misdaden voor, die oorspronkelijk door de godsvredebeweging aan banden gelegd wilden worden: moord, diefstal, tweestrijd, het berokken van materiële schade. Karel wijst op het feit dat hij de vervolgende partij zal zijn, al kan de Kerk enige financiële tegemoetkoming van de dader verkrijgen. De nadruk ligt hier op het feit dat Karel de initiatiefnemer is, de verantwoordelijke voor de vrede. De Kerk in het algemeen en de abdij van Lo specifiek, dienen in deze zaken enkel waar te nemen en te rapporteren¹²⁵. In nog een andere oorkonde verklaart Karel zich beschermer van de abdij van Auchy¹²⁶.

¹²⁴ TD, 1997, W4800/D4938, Vercauteren (F.), *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Publications de la commission royale d'histoire, 1938, Bruxelles, 243-247, n°107. TD, 1997, W149/D150, Vercauteren (F.), *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Publications de la commission royale d'histoire, 1938, Bruxelles, 269-271, n°118. TD, 1997, W151/D152, Vercauteren (F.), *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Publications de la commission royale d'histoire, 1938, Bruxelles, 276-279, n°120.

¹²⁵ TD, 1997, W146/D147, Vercauteren (F.), *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Publications de la commission royale d'histoire, 1938, Bruxelles, 262-265, n°115.

¹²⁶ TD, 1997, W156/D157, Vercauteren (F.), *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Publications de la commission royale d'histoire, 1938, Bruxelles, 286-290, n°124.

Onder Karel de Goede is ook de laatste echte godsvrede afgekondigd. Met de *Pax quam Morinensis*, volgens De Smet te dateren tussen 1119 en 1122, komt een einde aan de Vlaamse godsvrede – afkondigingen, althans in de bronnen. Het moge hiermee reeds duidelijk zijn dat we met Karel een totaal andere weg zijn ingeslagen dan bij zijn voorgangers. Met de *Pax quam Morinensis* kwam in het bisdom Terwaan een einde aan de godsvredebeweging, of in betere bewoordingen, werd ze voltooid. De andere bisdommen zouden niet veel later volgen. De *Pax quam Morinensis* is feitelijk een door Karel de Goede bijeengebrachte reeks wetteksten die als het ware gecodificeerd werden. Het codificatiestreven van Karel is een opwarmertje voor de verdere stappen die de Elzassers zullen nemen, wat hieronder verder belicht zal worden.

Ook Walter van Terwaan heeft een relaas omtrent Karel de Goede geschreven. Daar inhoudelijk dezelfde besluittrekkingen als bij Galbert kunnen getrokken worden, gaan we er hier niet verder op in. Het bestaan echter van minstens 2 *post mortem* – relazen van Karel de Goede in een sanctifiërende sfeer, toont onomwonden aan dat er blijkbaar echt wel nood aan was, waarmee de link naar de Duitse situatie, waar de soeverein opnieuw een deel van zijn goddelijk aureool toegeschreven kreeg, nog eens in de verf wordt gezet.

3.2 *Willem van Clito*

Galbert wilde er in zijn uiteenzetting alles aan doen om Willem te schakelen tegenover Karel. De auteur maakt daarbij handig gebruik van het vredesdiscours. Het werd een verhaal van de gelegitimeerde en rechtvaardige Karel tegenover een illegaal aan de macht gekomen en onrechtvaardige Willem. Iwein en Danneel, woordvoerders van de misnoegde Gentenaars, hadden de graaf te Ieper ontboden om een vreedzaam onderhoud - want in de vasten - te hebben over de situatie in het Gentse. Willem echter rukte naar Ieper op met een leger ridders om de Gentenaars gewapenderhand te dwingen in het gareel te lopen. Iwein en Danneel waren ten zeerste ontstemd over de laffe houding van de graaf en verwijten hem geen rekening te houden met de vredesbepalingen¹²⁷. Galbert wil hier blijkbaar voor een totale breuk zorgen: eerst schildert hij Karel af als de martelaar van de vrede, daarna portretteert hij Willem vooral als een breker van de vrede.

¹²⁷ Caenegem (R.C. Van), Demyttenaere (A.) en Devliegheer (L.), *De moord op Karel de Goede*, 234-237.

3.3 *Diederik van den Elzas.*

Galbert spande zich, bij de beschrijving van de daden van deze graaf, opnieuw in om deze in de lijn van Karel in te passen. Galbert mat hem het aureool van een legitiem en rechtvaardig gezagshebber aan.

Diederik betuigt in 1127 zijn heilwensen via een brief aan de leiders van het beleg. In die brief legt Diederik uit dat op grond van het erfrecht het graafschap Vlaanderen aan hem toekomt. Hij dringt zich op als de enige rechtvaardige graaf en om zich te legitimeren naar de toehoorders toe, vermeldt hij dat in de eerste en tweede plaats een rechtvaardig en vredelievend vorst zal zijn. Dit zijn natuurlijk uitspraken die we, door Galbert, pas uit tweede hand kennen. Het tekstkritische apparaat heeft echter niet veel hiaten en fouten gevonden in Galberts relaas, zodat we ook aan deze passage enig geloof mogen hechten. In 1138 zal Diederik tenandere, net voor zijn vertrek naar het Heilig Land, een vrede laten zweren¹²⁸.

Het oorkondenonderzoek leverde niet de te verwachten spectaculaire resultaten op, maar we willen toch enkele zaken nogmaals in de verf zetten. Eerst en vooral zijn er van Diederik enorm veel oorkonden bewaard in vergelijking met de voorgaande graven. Desalniettemin vinden we in de oorkonden van Diederik relatief gezien een veel groter aantal oorkonden waarin wordt gerefereerd aan de algemene vredesthematiek. Net als sommige van zijn voorgangers neemt hij enkele abdijen onder zijn bescherming, bijvoorbeeld deze van Vicoigne¹²⁹. Net als Robrecht II vaardigt Diederik ook heel wat oorkonden uit, waarin hij stelt dat zijn aangebracht zegel garant staat voor een geweldloze oplossing¹³⁰.

¹²⁸ De Hemptinne (Th.)-Verhulst (A.), *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-september 1191)*, II. Uitgave. Band I, n°38.

¹²⁹ TD, 1997, W5265/D5106, De Hemptinne (Th.)-Verhulst (A.), *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-september 1191)*, II. Uitgave. Band I, 312-313, n°200.

¹³⁰ TD, 1997, W5305/D5141, De Hemptinne (Th.)-Verhulst (A.), *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-september 1191)*, II. Uitgave. Band I, 413-414, n°261.

3.4 *Filips van den Elzas*

Eindpunt van deze studie is Filips van den Elzas, graaf van Vlaanderen. Samenvallend met het eindpunt in dit werkstuk is ook de laatste eigenschap van een gesecculariseerde godsvredebeweging volgens Gernhuber. We hebben het over de modernisering van het strafrecht, waarin én de vervolging én de eigenlijke straftoemeting vanuit wereldlijke initiatieven verzorgd worden. Binnen de regeerperiode van Filips, lijkt zich ook nog een evolutie binnen een evolutie te hebben afgespeeld. Om tot de echte secularisering van het vredesdiscours te komen, kon Filips niet éénsklaps de zaken gaan veranderen. Uit de bronnen lijkt een eerder voorzichtige, maar gestage evolutie naar een nog centralistischere staatsidee. Filips is via het uitvaardigen van stadskeuren voor relatief kleinere steden (Ieper, Nieuwpoort) gekomen tot documenten van stadsrecht voor de grotere steden (Gent, Brugge).

3.4.1 Nieuwpoort 1163.

De stadskeure van Nieuwpoort, uitgevaardigd door Filips van den Elzas in 1163, vormt een uitstekende verklikker voor de centralistische staatsidee van Filips¹³¹. De keure beslaat 29 artikelen waarin misdaden worden opgesomd met hun bijpassende straffen. Zeer belangrijk om aan te stippen is het feit dat geen kerkelijke straffen meer opgesomd worden. Eerder vaak wordt het talio – principe¹³² geïntroduceerd of wordt een lijfstraf opgelegd¹³³. Soms wordt ook een boete opgelegd¹³⁴ of wordt een raad van 15 mannen ingesteld om te oordelen over de zaak, fungerend als een soort openbare jury¹³⁵. We zien duidelijk een teloorgang van de kerkelijke straffen (banvloek, excommunicatie) ten voordele van de wereldlijke straffen.

In deze materie kunnen we opnieuw terugvallen op de drie criteria voor secularisering die Gernhuber ons aanreikte. De eerste twee criteria, activering van het volk en het afwijzen van het oude recht, waren reeds vervuld door de kerkelijke werkzaamheden in de pioniersperiode van de godsvredebeweging. Het derde criterium echter, de modernisering van het strafrecht, komt pas hier aan bod. Net daarom is deze keure een sublieme verklikker voor de secularisering van en opname van de godsvredebeweging in de grafelijke sfeer. Heel veel herkenningpunten naar de eigenlijk godsvredes krijgen we niet meer, maar we voelen aan dat het idee van de godsvrede in deze keure gebakken zit. Van een effectief werkmiddel is de godsvrede geëvolueerd naar een soort ideaal, een standaard om naar te handelen.

Dezelfde besluiten kunnen we trekken uit de stadskeure van Ieper, opnieuw uitgevaardigd door Filips van den Elzas, in 1171 of in 1174¹³⁶.

¹³¹ Gilliodts - Vanseveren, *Coutumes de Nieuport*, n°2, p. 142-150.

¹³² Gilliodts - Vanseveren, *Coutumes de Nieuport*, n°2, p. 142: [...] 1. Ut si quis aliquem occiderit, caput det pro capite [...].

¹³³ Gilliodts - Vanseveren, *Coutumes de Nieuport*, n°2, p. 142: [...] 2. [...] Si arsus fuerit, manum perdet. [...].

¹³⁴ Gilliodts - Vanseveren, *Coutumes de Nieuport*, n°2, p. 142: [...] 4. [...] Et si quis de quinque iurantibus defecerit, accusatus debet tres libras, et percusso decem solidos. [...].

¹³⁵ Gilliodts - Vanseveren, *Coutumes de Nieuport*, n°2, p. 142: [...] 3. [...] iuramento quinque hominum se excusabit [...].

¹³⁶ Gilliodts - Vanseveren, *Coutumes de Ypres*, n°2, II, pp. 6-13.

3.4.2 De Grote Keure voor de Gentenaars

Van Caenegem wijst ons in zijn *Geschiedenis van het Strafrecht* en zijn *Geschiedenis van het strafprocesrecht* op de zeer belangrijke plaats die ingenomen wordt door het uitvaardigen van de Grote Keuren. Zij vormen, voor Van Caenegem, een kantelpunt in de rechtshistorie en de juridische organisatie van het graafschap Vlaanderen en zijn een logisch gevolg van de eerdere uitvaardigingen van lokaal stadsrecht (cf. Nieuwpoort, Ieper). De eerste stad waar Filips dit recht invoerde, was Atrecht (1157-1163). Dit 'prototype' werd verder uitgebouwd en zou, zowel in Atrecht als in Brugge, Dowai, Gent, Ieper, Rijsel en Sint – Omaars ingevoerd worden. Op een later tijdstip zou ook in Aardenburg, Dendermonde, Hulst, Orchies, Oudenaarde en Saint – Dizier dit recht ingevoerd worden¹³⁷.

De Grote Keure is een zeer moderne invulling van de rechtsstaat. De naam 'keure' is evenwel een ongelukkige keuze. Keuren waren meestal gunsten die op verzoek van steden aan hen werden toegekend. Deze keure echter, is helemaal het tegenovergestelde; ze bevat enkel door de graaf gedecreteerde wetgeving.

Ze is vooral modern in de zin dat ze niet langer als een 'vrijheid' of een 'privilege met allerlei voorrechten' wordt aanzien. Het gaat om een afkondiging, door het centrale staatsgezag, van een geheel van normen waardoor het Vlaamse recht radicaal gemoderniseerd werd.

Dat de innovatie echter niet in geheel Vlaanderen werd doorgevoerd, heeft alles te maken met de structuur van het graafschap. De steden vervulden een aanzienlijk grotere rol dan het platteland. We mogen echter besluiten dat het grootste deel van Vlaanderen, of toch de delen die voor ons het meest interessant lijken, wél op juridisch vlak een serieuze metamorfose ondergingen.

Dat de keure zijn tijd ver vooruit was, volgt ook uit de vorm van de keure, of liever gezegd, het gebrek aan vorm. Het is pas vanaf de dertiende eeuw dat het

¹³⁷ Van Caenegem (R.C.) en Milis (L.), "Kritische uitgave van de Grote Keure van Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen, voor Gent en Brugge (1165 – 1177)", in *Handelingen van de Koninklijke Commissie van Geschiedenis*, CXLI, 1977, 207 - 208.

statelijke recht vergezeld wordt van een *intitulatio* en een adres, *narratio* en exposé van de vorstelijke consideraties, de tekst der wetsartikelen zelf, een *corroboratio* en natuurlijk een datum¹³⁸.

We kijken naar de Grote Keure, zoals uitgegeven bij De Hemptinne en Verhulst¹³⁹. Meteen worden we geconfronteerd met het feit dat de keure door de graaf zelf verleend wordt¹⁴⁰. Nog in het eerste artikel wordt opnieuw in die richting gerefereerd¹⁴¹. In feite kunnen we stellen dat hier, logischerwijs, sterke inhoudelijke parallellen te trekken zijn naar de stadskeuren van Geraardsbergen, Nieuwpoort en Ieper die we hierboven al bestudeerd hebben. Van kerkelijke straffen is helemaal geen sprake meer. De graaf wordt, in een ultieme fase, de absolute verzorger van en verantwoordelijke voor de vredeshuishouding in zijn mandaatgebied.

De resultaten van het oorkondenonderzoek voor Filips van de Elzas liggen zeer in de lijn van die van onder andere Karel de Goede en Diederik van de Elzas. Filips verklaart zich ondermeer in enkele oorkonden beschermer van een bepaalde abdij¹⁴². Enkele keren vermeldt Filips ook het feit dat de aanwezigheid van zijn zegel aan de oorkonde voldoende moet zijn om voor vrede te zorgen¹⁴³. 2 oorkonden echter verdienen een speciale vermelding. In de eerste, gedateerd 24 december 1162, gericht aan de abdij van Arrouaise, vermeldt Filips specifiek dat hij verantwoordelijk is voor

¹³⁸ Van Caenegem (R.C.) en Milis (L.), "Kritische uitgave van de Grote Keure van Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen, voor Gent en Brugge (1165 – 1177)", 219.

¹³⁹ De Hemptinne (T.) en Verhulst (A.), *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128 – september 1191)*, II. uitgave, band II, Regering van Filips van den Elzas, eerste deel: 1168 – 1177, Koninklijke Commissie van Geschiedenis, Brussel, 243 – 253, n°435.

¹⁴⁰ De Hemptinne (T.) en Verhulst (A.), *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128 – september 1191)*, II. uitgave, band II, Regering van Filips van den Elzas, eerste deel: 1168 – 1177, Koninklijke Commissie van Geschiedenis, Brussel, 247, [...] Hec est lex et consuetudo quam Philippus illustris Flandr(ie) et Uiromand(ie) comes, Gandensibus instituit observendam. [...]

¹⁴¹ De Hemptinne (T.) en Verhulst (A.), *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128 – september 1191)*, II. uitgave, band II, Regering van Filips van den Elzas, eerste deel: 1168 – 1177, Koninklijke Commissie van Geschiedenis, Brussel, 247, [...] per iusticiam comitis, submoneatur [...]

¹⁴² TD, 1997, W5257/D5099, De Hemptinne (Th.)-Verhulst (A.), *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-september 1191)*, II. Uitgave. Band I, 292, n°187 en TD, 1997, W2855/D3130, De Hemptinne (Th.)-Verhulst (A.), *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-september 1191)*, II. Uitgave. Band I, 408-409, n°257.

¹⁴³ TD, 1997, W2562/D2831, De Hemptinne (Th.)-Verhulst (A.), *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-september 1191)*, II. Uitgave. Band I, 418-419, n°265.

de opsporing en vervolging van mogelijke criminelen¹⁴⁴. In een tweede oorkonde, waarin de abt van St – Amands de graaf een gunst vraagt, krijgen we een nieuwe interessante invalshoek. De abt vraagt de graaf immers een strafrechtelijke wet op te stellen voor de bevolking die afhankelijk van de abdij leeft. De tekst komt inhoudelijk in grote trekken overeen met het standaardformulier van een stadskeure. Er is een opsomming van strafrechtelijke delicten, onmiddellijk gevolgd door de corresponderende straf(fen)¹⁴⁵.

Ook vanuit andere bronnen, kunnen we ons standpunt aansterken. Het veranderde beeld van de ridder bijvoorbeeld, is een ideale verklikker van de vernieuwde houding tegenover het vredesdiscours. Bij de intrede van de godsvredebeweging in Vlaanderen, zien we dat de ridders zodanig vijandig tegenover elkaar stonden dat haast niemand ze tot vrede kon bewegen. Het ideaal van de hoofse ridder was geboren, een ridder die onder andere de vrede respecteerde. In opdracht van Filips bijvoorbeeld schreef Chrétien de Troyes *Li contes del Graal*, het verhaal rond Perceval, de ideale ridder¹⁴⁶.

Via de grote keure, eindpunt in dit werkstuk, zien we de vervolmaking van de secularisering van de godsvredebeweging.

¹⁴⁴ TD, 1997, W5267/D5108, De Hemptinne (Th.)-Verhulst (A.), *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-september 1191)*, II. Uitgave. Band I, 316-317, n°204.

¹⁴⁵ TD, 1997, W3751/D4055, Espinas (G.), Verlinden (C.) en Buntinx (J.), *Coutumes du pays et comté de Flandre*. Commission royale pour la publication des anciennes lois et ordonnances de la Belgique. Recueil des anciennes coutumes de la Belgique, Bruxelles, vol. II, 211-213, 287.

¹⁴⁶ Heirbaut (D.), *Graaf en vazallen: een institutionele analyse van enkele aspecten van de feodo-vazallitische relaties tussen de graaf van Vlaanderen en zijn vazallen van de meerderjarigheid van Boudewijn IV tot Boudewijn IX (ca. 990 – aanvang 1206)*, 1988, Gent, Diss. Lic. Geschiedenis, 2 v., 184-186.

4 Eindbesluit

Ernest Sémichon sprak in 1857 al straffe taal over de godsvredebeweging. Hij aanzag de godsvredebeweging als oorsprong van alle Franse beschaving, *comme un fleuve sort de sa source*¹⁴⁷. Dergelijke geromantiseerde bespiegelingen willen we ons hier besparen, maar het lijkt ons nuttig toch op de sterkte en het belang van de godsvredebeweging voor de middeleeuwse geschiedenis te wijzen.

In de loop van dit verhaal hebben we een evolutie gezien van een instelling die begon als puur kerkelijk (Zuid-Frankrijk), in Vlaanderen geïntroduceerd werd als een gemengd kerkelijk – grafelijk iets om dan in de rijpingskamer te verworden tot een instrument enkel en alleen gehanteerd door de Vlaamse graven. Dit alles hebben we trachten binnen het kader dat Strubbe ons aanreikte. Hij onderscheidde 3 fasen in de beweging: een kerkelijk, een kerkelijk – grafelijke en een puur grafelijke fase. Wij hebben reeds vermeld dat wij akkoord kunnen gaan met dit model als ze voor de oorspronkelijke godsvredebeweging, zoals ze is ontstaan in Zuid – Frankrijk, wordt gebruikt. Voor Vlaanderen echter, kunnen we niet akkoord gaan met de puur kerkelijke fase. Van bij aanvang is hier in Vlaanderen sprake van een gemengd kerkelijk – grafelijk karakter van de beweging.

In de historiografie is la vaak geprobeerd om op de bovenvermelde cesuurmomenten jaartallen te plakken. Ons inziens is dit niet de eerste taak van dergelijk onderzoeker. Ook al hebben we een hoofdzakelijk chronologische benadering van de zaken gehanteerd, hebben we toch op basis van de indeling volgens Strubbe, getracht een thematische indeling te maken. Verscheidene zaken, zoals bijvoorbeeld de stadskeure van Geraardsbergen (1067) vormen een soort anomalieën in het grotere verhaal, waardoor exacte jaartallen als breukmomenten uit den boze zijn.

Een wel zeer frappante anomalie is de regeerperiode van Robrecht I. Hij lijkt echt wel de enige Vlaamse graaf te zijn die niet in het rijtje past. Hij is de enige

¹⁴⁷ Sémichon (E.), *La paix et la trêve de Dieu: Histoire des premiers développements du tiers-état par l'église et les associations*, 1857, Paris, Didier, 318.

waarvan we met enige zekerheid weten zich weinig tot niet in te zetten voor de vredesbeweging.

Helemaal in het begin van dit werkstuk hebben we een theoretische zijsprong gemaakt naar de Duitse *Landesfrieden* – beweging. De invloed die deze beweging op de Vlaamse graven had, willen we langs 2 wegen verduidelijken. Eerstens is er het feit dat de Duitse soeverein quasi altijd de macht had om de vredeshuishouding zelf te bewerkstelligen. Voor de landen waar de godsvredebeweging echt is doorgedrongen, moet de Duitse situatie voor de wereldlijke heersers aldaar een spiegel gevormd hebben, een ideaalsituatie. Tweedens is er het zeer bruikbare inzicht dat Deploige ons heeft gegeven. In een tijd waar het goddelijke, mystieke aureool van de vorst danig begon te tanen, lijkt de godsvredebeweging een dankbaar geschenk geweest te zijn, waar vooral de Vlaamse graven, toch als een soort Europese pioniers handig gebruik van maakten. Deze houding vinden we vooral terug bij Karel de Goede, op aangeven van Galbert. Het werk van Galbert lijkt een nieuwe soort houding tegenover de graaf te hebben gegenereerd, waarbij zijn vredesverantwoordelijkheid 1 van de absolute steunpilaren was. Dit had natuurlijk veel te maken met de intrinsieke sterkte van het beleid van vooral Karel de Goede, Diederik en Filips van de Elzas. Om ons punt te versterken zijn we ook gaan kijken in de ons omringende landen om te zien of daar ook een vorm van secularisering in de godsvredebeweging is gebeurd. Voor Frankrijk zien we een gelijkaardige evolutie zoals die in Vlaanderen, alleen komt die iets later.

Wat zeker in dit werkstuk ook is gebleken komt neer op een methodologische noot. In een behoorlijk droge, juridische materie als de godsvredebeweging en de daarmee gepaard gaande codificatie van het recht, kunnen, waar de niet – verhalende bronnen hiaten tonen of zich hullen in stilzwijgen, verhalende bronnen enig soelaas brengen. De periode 1042 – 1093, waar quasi geen niet – verhalende bronnen voorhanden zijn, hebben we toch kunnen opvullen aan de hand van verhalende bronnen.

Op het puur inhoudelijke vlak moeten we ons vooral spiegelen aan de inhoud van Van Caenegems werk 'De Geschiedenis van het Strafrecht'. Hij is de mening toegedaan dat de Grote Keuren een revolutionair iets waren, een instrument waarmee Vlaanderen zich vanuit de juridische oertijd katapulteerde naar een absolute Europese pionierspositie. In dit werkstuk hebben wij een nieuwe weg blootgelegd langs waar deze revolutie uiteindelijk mogelijk werd. Op de vraag of de godsvredebeweging de enige oorzaak is van de revolutie, moeten we negatief antwoorden. Desalniettemin mogen we de waarde en het belang van de godsvredebeweging ook niet ondervalideren.

Waar we finaal nog op willen terugkomen, is het feit dat sommige wetenschappers een recht lijn hebben kunnen ontwaren tussen de godsvredebeweging en het contemporaine volkenrecht. Wij hebben een belangrijke en onmisbare tussenschakel in dat proces (opnieuw) in de verf gezet.